

RAZPRAVE ZNANSTVENEGA DRUŠTVA V LJUBLJANI 9

HISTORIČNI ODSEK 2

НИКОЛА РАДОЈЧИЋ

**ТЕОДОСИЈЕВИ ПОГЛЕДИ
НА ДРУШТВЕНО И ДРЖАВНО
УРЕЂЕЊЕ СРБИЈЕ**

ZNANSTVENO DRUŠTVO
V LJUBLJANI

1931

HISTORIČNI ODSEK 2

Садржина

	Страна
I. Važnost vloga srpske srednjovekovne pisane na društveno i državno uređenje Srbije	1
II. O dobu kralja i rada Teodosijeva	4
III. Serbia Teodosijeva: razlozi i njegovo stvaralačko faktorsko historijsko delovanje	15
IV. Teodosijeva stvaralačka politička, kulturna i narodna porodična u društvu i državi	17
V. Teodosijevi pogledi na društveno i državno uređenje Srbije	26
VI. Teodosijeva stvaralačka politička, kulturna i narodna porodična u društvu i državi prema ostalim narodima	35
Mémoire, Théodore et ses idées sur les institutions sociales et politiques de la Serbie	39

**ТЕОДОСИЈЕВИ ПОГЛЕДИ
НА ДРУШТВЕНО И ДРЖАВНО
УРЕЂЕЊЕ СРБИЈЕ**

ZNANSTVENO DRUŠTVO

IZLAZI U LJUBLJANI U AKADEMIJI ZNANOSTI I UMETNOSTI

1931

55027

+ 55027

IZDAVAJELNIK: DRUŠTVO ZA IZDAVANJE KNJIG V LJUBLJANI

HISTORIČNI ODRSKI

NIKOLA PAJČIČ

SPREJETO NA SEJI DNE 30. JUNIJA 1930.

55027

SK 91/1261/1953

Садржина

	Страна
I Важност погледа српских средњовековних писаца на друштвено и државно уређење Србије	1
II О добу живота и рада Теодосијева	4
III Сврха Теодосијева рада и његово схватање фактора историјскога развитка	15
IV Теодосијева схватања положаја владара и владарске породице у друштву и држави	17
V Теодосије о српској држави, њеном пространству, уређењу и сврси. Теодосије о српској властели и саборима	26
VI Теодосије о саставу српскога друштва. Теодосијево схватање српског родољубља и односа Срба према осталим народима	35
Résumé. Théodose et ses idées sur les institutions sociales et politiques de la Serbie	39

што су написани без нарочитих сврха, што су се, тако рећи, неке од оних писана испод пера. Зато та мисао сматра да су задану на измисленим и измисленим философским теоријама, па су била могуће своје особине примером историјски материјал. Има читавих грана друштвеног и државног живота, особито у Византији, које су се могле такође реконструирати само с помоћу живота саститела, н. пр. аграрни односи, поредна политика, реконструкција војних и т. д. Недавно је као училак занимљиво открио да се старинске црквене установе испоставе и читаве прве жемље саститела сматрају. Тако је већ проузарање живота саститела на страни различито и утиснато; је већу на да спомених, како су неке жемље саститела и како су одлично искористићени да се уочише и, колико жели, пројаве средњовековна побожност, да се утврди тадашњи погледи на идеалско друштво, на

I

Важност погледа српских средњевековних писаца на друштвено и државно уређење Србије.

Дуго се времена веровало да су српски средњевековни писци, претежно агиографи, веома оскудни историјским вестима. Ко, доиста, чита животе светитеља нагло и невештим оком, наћи ће у њима мало првоврсне историјске грађе, особито за ратну и политичку историју, које су до недавно важиле као права и једина историја. Откако је, међутим, историјска наука обухватила социјалне, економске и правне студије, мењају се на страни, из основа, ранија мишљења о животима светитеља као историјским изворима. У њима су откривени, пред пажљивим и вештим очима, одлични извори за упознавање друштвених и државних установа, који су тим важнији што су написани без нарочитих сврха, што су се, тако рећи, нехотице омакли писцима испод пера. Зато та њихова схватања нису задахнута ни извитоперена никаквим филозофским теоријама, па су баш због те своје особине првоврсни историјски материјал. Има читавих грана друштвеног и државног живота, особито у Византији, које су се могле тачније реконструисати само с помоћу живота светитеља, н. пр. аграрни односи, порезна политика, рекрутација војника и т. д. Недавно је чак учињен занимљив покушај да се старинске цеховске установе васпоставе и оживе преко живота светитеља занатлија. Тако је већ проучавање живота светитеља на страни рашчлањено и утанчано; ја нећу ни да спомињем, како су важни животи светитеља и како су одлично искоришћени да се упозна и, колико може, проживи средњевековна побожност, да се утврде тадашњи погледи на земаљско друштво, на

цркву и државу, да се упознају тадашња схватања природе и њених лепота, да се осети страх тадашњих људи од паклених мука на оном свету и т. д. Светитељским животима научили су се служити као изворима не само историчари, него их с великом коришћу употребљују у својим студијама и историчари књижевности, етнологзи и фолклористе. Овим последњим пословима особито су се успешно бавили руски научењаци и дали радове који су новином и темељношћу својих резултата задивили цели учени свет.

Ја не видим утицаје свих ових врста научних напора на нашу науку, мада су животи светитеља заиста понос српске средњевековне књижевности. У последње време је уопште запуштена ова грана наших научних занимања. Али и раније, док се око ње више радило, била су сва српска испитивања живота светитеља једнострана. Пример и правац рада Павла Јосифа Шафарика завео је у овој врсти истраживања мало те не све потоње истраживаче српске агиографске књижевности. Они су их редовно проучавали само као књижевна дела. То је веома лепо, али је сасвим једнострано и, врло често, потпуно неплодно. Уосталом, посао је књижевних историчара да се баве концепцијом, композицијом, позајмицама, приказивањем и т. д. у српским животима светитеља. Историчари имају и других дужности спрам њих. Једна од главних је да траже богатом речитошћу затрпане историјске податке, да их ољуште, очисте и провере, те да их употребе као поуздану, првоврсну историјску грађу. Наши светитељи су највише световне и духовне поглавице, с богатим световним животом, који је морао оставити трага у описима њихових живота, ма колико то агиографи избегавали. Они су чак, и нехотице, морали износити (обично преко светитеља) и своје назоре на тадашње српско друштво и државу. Та места морају се изнаћи и критички осветлити.

Заиста је чудо што српски историчари нису то досад систематски ни покушали. А требало би сваког нашег агиографа с тога гледишта проучити. Примера за углед има на страни на претек, међу њима и одличних. Чак су и код нас пришли том задатку пре историчара нестручњаци. Бар да су их изазвали својим заблудним схватањима на плодну критику! Али ни то нису. Несрећан предмет таквих скроз дилетантских

покушаја бивао је најчешће архијепископ Данило. Испитивани су као његови погледи на државу, цркву и уметност, или, још тачније, маштано је без потребна знања о њима, да се сложе бизарне слике, далеко од схватања архијепископа Данила. Томе су, нема сумње, кривљи историчари него ли нестручни писци, које мало знање и необузdana машта лишавају горчина и уживања научних скрупула. Најмање су у тим пословима још криве белетристе, који су се тим бавили, јер лепој књижевности, наравно, није могуће (ни потребно) тежити за тачном обновом појединости, пошто она иде за тим да је само општи утисак веран. Но кад се у науку увлаче нетачна схватања ове руке, она сметају и заводе. Зато треба што пре приступити савесном и стручном проучавању наших агиографских писаца са стајалишта, које сам утврдио, и с видицима, које сам истакао.

Превелике наде у нагао и велики успех не смеју се изазивати. Не сме се збуњивати обећањима — што дилетанти често чине — као да ће се овим истраживањима потпуно изменити слика наше прошлости. Неће. Али ће се јамачно обогатити и поправити. Ми имамо премало извора за наш Средњи Век, и наде на откривање нових нису велике. Зато треба — то је јасно — појачати и разгранати проучавање извора који су познати, посматрати их са што је могуће више страна и стављати на њих што се може више разноликих, разборитих питања. Тако се и на страни чини, особито за периоде где има мало извора. А наша цела средњевековна историја такав је период. Ја сам сâм читао све наше писце, по неколико пута, само ради споменутих сврха и само с истакнутим задацима. Мислим да сам при томе открио множину пренебригнутих места у њима, веома важних за обнову верне слике о нашој прошлости. Други ће их, уверен сам, још више наћи.

У једном говору о Св. Сави (Савремене идеје у животу и раду светога Саве, Нови Сад, 1921) покушао сам из Живота овога светитеља ишчитати његове погледе на друштвени рад, данас много цењен. Највише грађе за то нашао сам у Теодосију, кога високо поштујем и о коме мислим да је још ближи временима Св. Саве него што се до недавно мислило. Зато сам баш Теодосија изабрао као пример да на њему покушам ишчитати из једног нашег средњевековног писца, какве

је имао погледе на тадашње српско друштвено и државно уређење. Пошто је ово сасвим нова врста истраживања код нас, према којој је неповерење сасвим уместо, то ћу пуштати Теодосија да највише он сам својим речима говори; тако ће и утисак његових схватања бити вернији и непосреднији.

Али на која се времена односе Теодосијева схватања српског друштва и државе?

II

О добу живота и рада Теодосијева.

Почети говор о добу живота и рада Теодосијева, значи навести се на пространо море научних несугласица и оштрих полемика. Теодосије је премештан у широком размаку времена од XVIII до XIII в. Све су то чинили угледни научњаци; у XVIII в. га је ставио Павле Јосиф Шафарик, а у XIII в. био га је вољан пребацити Ватрослав Јагић. Тако се поступало и с оценом његова најважнијега дела, с којим ћу се овде највише бавити, са Животом Св. Саве. И оно је премештано на степеницама оцењивања с најнижих пречага на највише. Шафарик га је кудио као најлошији књижевни посао, као неукусну травестију Доментијанова Живота Св. Саве, док је Јагић испео изнад њега само Живот Стефана Немање од Стефана Првовенчаног. Толико му је угодило. Овако велика разлика у мишљењу изазвала је, наравно, полемике и, као што у полемикама често бива, тако се догодило и овде — борба се водила око мање важних питања, и то незгодним и неподесним средствима, којима се ништа не може утврдити. У цело питање о времену живота и вредности рада Теодосијева уносиле су највише забуне пресмеле хипотезе, чести гости у страсним препиркама, вођеним на основу једностраних и невештих истраживања. Теодосијева су дела, наиме, недовољно проучавана, нарочито као историјски извори, и с мало пажње и знања су успоређивана са сличним страним и српским радовима. Њима су се највише бавили књижевни историчари и оцењивали их готово једино по свом самовољном укусу. Исто су их, скоро, тако и датирали — како им се чинило, по њиховим утисцима.

Оштри Шафариков суд о Теодосију несумњиво почива на његовој заблуди, да је Теодосије живео и писао у XVIII в.

(Šafařík P. J., *Geschichte der südslawischen Literatur*, III, 1865, 232—3). Како је он доспео до свога погрешнога мишљења? Њему, пре свега, нису били познати старији преписи Теодосијевих дела него они из XVIII в. Већ то га је завело на криви пут, а потпуно га је збунио додаток Канонима Св. Симеуну и Св. Сави, које је 1776 издао у Млецима честити хиландарски проигуман Тимотеј Јовановић. Тамо стоји при концу, пред стихиром српским светитељима, ово: *Бєѣхѣ послѣднѣй Ѣѣодосѣй Грѣкш: недєстєннѣй Иєромєнахѣ Хиландарацѣ: (рѣ)*. Али ово није био писац него преписивач, који нам је, чини се, и из Записа познат (3470, 8297 (?), 8321, 8392 (?), 8492 и 8730—1 (?); Теодосија Хиландараца можда је неколико у самом XVIII в. За рукопис, с кога је споменути Теодосије Хиландарац преписивао Каноне Св. Симеуну и Св. Сави, он вели да је врло стар: *Любєзнє жє молю, и колѣкнѣ каслєса вєѣхѣ прочитаяуцихѣ, или приписєуцихѣ сѣа тетраднѣцы, в погрѣкшинѣ, ацє нѣгдѣкѣ вєрѣщєтєса исправлѣйтє, и прощєнѣю насѣ спєдєвѣлѣйтє: пєнєжє имѣхѣ извєдѣ, нє токмє к' сложєнѣй, нє и к' рѣкчѣ зѣкло дрєкнѣй. и сєгє, ради вєлнкѣ трѣдѣ имѣхѣ, исправлѣлѣ погрѣкшинєсти нєв. (рѣ)*. Ствар је сасвим јасна. Зато је потпуно непотребна и сасвим погрешна претпоставка Стојана Новаковића, да је Шафарик помешао Теодосија (морам додати још, старијег) с Тимотејом Јовановићем (Novaković S., *Teodosija mniha Hilandareca pohvala svetome Simeunu i Savi, Starine*, XI, 1879, 155—9). Није, него је помешао само Теодосија писца и Теодосија преписивача, а то је због честих Теодосија Хиландараца мања погрешка од оне коју му приписује Новаковић. Он је до своје погрешне претпоставке могао само тако доћи што није сам видео Каноне Св. Симеуну и Св. Сави. Шафарик их је видео, али је превидео да нису написани, него само преписани у XVIII в.

То га је завело на погрешан и неправичан суд и о Теодосијеву Животу Св. Саве, јер књижевни историчари Шафарикове врсте врло често просуђују старије књижевне радове по њиховој старости — што је који рад старији, сматрају га и бољим, па је тако и Доментијанов Живот Св. Саве, који је несумњиво из XIII в., проглашен од њега за несравњиво бољи него исто такво дело Теодосијево, за које је он држао да је скрпљено у XVIII в. Иначе би било немогуће схватити

Шафарикове оштре речи о Теодосију, које се пењу до страшнога куђења, тако реткога код мирнога Шафарика. Оне су изазвале негодовање већ код Ђуре Даничића, ма да он није дубље улазио у односе између Теодосија и Доментијана, па је покушао у своме предговору издању Доментијана свести Шафарикове похвале и покуде ове двојице писаца на праву и правичну меру (Живот Св. Симеуна и Св. Саве, написао Доментијан, на свијет издао Ђуро Даничић, 1865, IX—XI). Он је још одвише зависан од Шафарикова оштра мишљења о Теодосију, али га је ипак много ублажио и покушао преместити Теодосија у XIV в., највише, наравно, због језика, којим су писана његова главна дела. Јагић је пошао, како сам споменуо, још дубље у старину и изразио слутњу да је Теодосије живео и писао у XIII в., да, истина, није запамтио Стефана Немању, али да је савременик Св. Саве (Јагић V., *Opisi i izvodi iz nekoliko južnoslovenskih rukopisa*, II, *Kritički dodatci tekstu života svetoga Simeuna i svetoga Save, Starine*, V, 1873, 8—21). Од свих места у Теодосију, која он наводи да би поткрепио своју тезу, ја истичем само оно место у Похвали Св. Симеуну и Св. Сави где Теодосије говори откуда му знање о Св. Симеуну, па признаје да га је стекао читањем: „Но оубо преподобнаго отца нашего Симеуна яко отъ испрѣва с нимъ не бывше и лѣтъ длъгихъ отстояніемъ не постизаемъ, яже егда въ мироу житіа его всѣхъ исправленіе его сказати, но якоже отъ житіа его прочитаючи разумѣхомъ, . . .” (Розановъ С. П., *Источники, время составленія и личность составителя Феодосіевской редакціи Житія Саввы Сербскаго, Извѣстія Отд. Русск. Яз. и Слов. Имп. Акад. Наукъ*, XVI, 1, 1911, 189). Макар да је Теодосије спровео потпуни паралелизам између похвала Св. Симеуну и Св. Сави, он у похвали Св. Сави то не спомиње, него, напротив, има код њега, где је реч о Св. Сави, читав низ места која својом живошћу и непосредношћу остављају утисак да је Теодосије био савременик Св. Саве. Али то су ипак само утисци. За решавање питања о времену живота и рада Теодосијева треба сигурнијих сведочанстава.

Из низа различитих мишљења о времену живота и вредности рада Теодосијева ја ћу намерно изоставити она која су сасвим самовољна, више довијања него ли резултати савесног научног истраживања. А таквих је доста. То је осетио већ

Јагић у својој епохалној студији „Ein Beitrag zur serbischen Annalistik mit literaturgeschichtlicher Einleitung“ (Архив für slav. Philologie, II, 1877, 1—109), када је покушао поузданим примерима утврдити да је Теодосије поузданији историјски извор и бољи писац него ли пуни неукусних претеривања, нетачности и неистина, Доментијан. Тада је он био сам на се упућен. Морао је из основа изграђивати и својим истраживањима подупирати научни суд о Теодосију. Већ на почетку свога суда он вели „(ich) stehe jetzt nicht an, der Arbeit des Theodosius selbst vor jener Domentijan's in sehr vielen Punkten den Vorzug zu geben. Theodosius' Biographie ist nüchterner gehalten, verräth einen reineren Geschmack und lässt sich in der Schilderung nicht so schnell zu sinnlosen Phrasen hinreissen.“ (35). Пошто је навео неколико примера за то, којих се број да веома лако повећати, он на крају додаје: „Ich glaube, dass man an den hier gegebenen Beweisen, die man in einer monographischen Behandlung viel ausführlicher geben könnte, nicht wird rütteln können und auch nicht wollen, sobald man einmal aufhören wird, sich für alles und immer auf Šafařík zu berufen.“ (37). Оштре и опште речи о Шафарикову авторитету нису овде потпуно на свом месту. Уопште је онда још млади Јагић мало претерао, док је писао свој горњи суд, нарочито када се узме на ум како је Шафарик доспео до свога мишљења о Теодосију и Доментијану. Право је, несумњиво, имао Јагић, када је тражио да се пре дефинитивног суда о Теодосију и Доментијану морају оба два писца савесно успоредити да би се видео однос између њих и утврдила њихова вредност као историјских извора и књижевних дела; Јагић се с правом није дао завести натписом Живота Св. Саве, који је не само збуњено, него и неједнако традиран: Житіє и подвизи єже въ поуѣтныи съ своимъ шъцемъ и осоваъ хожденіа и шъ чести чюдєсь сѣповѣданіє иже въ свѣтъныхъ шътца нашего Савкы прѣваго архієпископа и оучителя сръбскаго, сказано прѣподобнымъ Дометіаномъ инокомъ и прѣвквѣтеромъ монастыра Хіландарь нарицаемаго, списано же Ѡтеодосіємъ мнихомъ тогожде монастыра. (Живот светога Симеуна и светога Саве, написао Доментијан, на свијет издао Ђ. Даничић, 1865, X); Светислав Вуловић се много мучио, да би доказао смисао ових нејасних речи, али

без успеха (Из старе српске књижевности I По нешто о биографијама српским XIII. века, Годишњица, VII, 1885, 105—8).

Јагићеву намеру о савесном успоређењу Теодосија и Доментијана узео је на себе да је испуни исти Светислав Вуловић у студији које сам натпис малочас исписао. Његова трудољубивост и спретност у приказивању осигурала су овој студији за дуго времена такав углед да су њени научни резултати годинама преписивани и понављани као несумњиво и сасвим тачни. А они то заиста нису, нарочито у оном делу где је реч о историјској вредности српских житија. И Вуловић је, као и сви његови прешасници филолози, желео пре свега оценити па онда поређати најстарије Животе Срба светитеља, с више обзира на то какви су као књижевна дела него ли колико вреде као историјски извори. Између ово двоје није се правила велика разлика, јер се желео јединствен суд, па је он зато и испадао сасвим једностран и нетачан. Шафарик је сматрао најбољим српским животописцем Доментијана, Јагић се заложио свом силом своје учености и убедљиве речитости за Стефана Првовенчаног као најбољег а Вуловић је желео доказати да је од свих њих најбољи Свети Сава. Овакав начин рада не само да је ненаучан, него је (то морам рећи) готово детињаст и не може ничему довести, него великим забунама и страсним полемикама. Нарочито је за историчаре овакав начин класифицирања писаца сасвим немогућ, јер сваки од споменутих агиографа има своје особине, свој начин налажења и приказивања чињеница, које искључују сумарну оцену и историчара и писца, за којом су филолози тежили. Но ово није њихова једина погрешка. Још више су грешили у својим успоређивањима, која су за историчаре обично неупотребљива, често смешна, јер су вршена без икаквог дубљег познавања велике агиографске књижевности. Она су до Вуловића била још и сасвим несистематска, потпуно фрагментарна, низ самовољно ишчупаних примера, који су требали довести до сигурних резултата. Он је први покушао с планом спровести успоређивање Живота Св. Саве од Теодосија и Доментијана, али при томе није приметио оно што је најважније — није осетио нове историјске податке у Теодосију, јер оно неколико тачака што их он наводи као разлике између Теодосија и Доментијана и, нарочито, као новине

у Доментијану (стр. 118—30) доказују да Вуловић није био вешт да методично чита и критикује један историјски извор. То му се, уосталом, не може много ни замерити, јер је он био књижевни историчар, који је стављао друга и друкчија питања и захтеве на српска житија, него што их историчар мора стављати; ипак је заиста чудо што је Вуловић, да би узвисио Доментијана, могао истицати, како Теодосије нема оних места, „где Доментијан о себи говори“ (119 стр.); то је збиља одвише!

Незадовољан Вуловићевим начином рада и његовим резултатима, ја сам се пре готово тридесет година латио проучавања Теодосија и Доментијана, у првом реду као историјских извора. Унапред створених судова нисам имао, као што су их, држим, ранији истраживачи често имали, или од својих претходника примали. Ја сам само желео историјским методом проучити оба писца, којих је однос сасвим нејасан. Доспео сам до резултата сасвим различитих од ранијих мишљења. Раније се веровало, да је главни извор Теодосијев за његов Живот Св. Саве Доментијан, кога да је он прерадио, евентуално допунио или поправио. Ја сам, испочетка, желео само утврдити, како је Теодосије при томе поступао, нарочито како се односио према приказивању историјских чињеница код Доментијана. Ради ове сврхе морао сам, прво, пробрати и поређати све историјске вести код оба писца, да бих их потом могао успоређивати. При томе се показало да је код Теодосија много више историјске грађе него код Доментијана. Даље, када сам поређао све историјске вести код Теодосија и успоредио их с одговарајућим местима код Доментијана, нашао сам без много тешкоћа око стотину вести код Теодосија које Доментијан или никако нема, или их има мутније и неодређеније него Теодосије. После тога морао сам се, наравно, запитати — откуда те и такве историјске вести Теодосију, ако је он само прерадио Доментијана? Моја вера у дотадашње приказивање односа између Теодосија и Доментијана била је из основа пољуљана.

Прерађивачи житија имају увек мање историјских вести (које су за њих сведочанства човечје слабости) него ли њихови извори. Ја се бојим да се то код нас уопште често није знало или се бар није довољно на ум узимало, када се тврдило

да је Теодосије само прерадио Доментијана, ма да су се и они историчари који су у то веровали несравњиво више служили Теодосијем него Доментијаном. Ја се нисам ослонио на ову чињеницу, макако карактеристична била, него на пажљиво успоређивање сличних и одговарајућих места, којим сам нашао да Теодосије има много више историјских вести, обично пластично и живо описаних, док су код Доментијана на одговарајућим местима саме речи и речи, сложене у дуге и несносне фразе. Овде није место да редом наводим све случајеве који су ме натерали да посумњам у дојакошње мишљење о односу између Теодосија и Доментијана. Али један морам саопштити. Познато је, како је код Теодосија жив и довољно јасан опис сукоба између Вукана и Стефана, синова Стефана Немање (Живот Св. Саве. Написао Доментијан (место Теодосије). На свијет издало „Друштво Србске словесности“ трудом Ђ. Даничића, 1860, стр. 78—83). Доментијан је на аналогном месту то све сасвим прећутео и приказао сукоб између браће и њихово измирење тек приликом описа преноса моћију Стефана Немање, али сасвим штуро, нетачно и тендензиозно (у част Стефанову), па и то је учинио (стр. 205) потакнут аналогним местом код Теодосија (стр. 97). Но лепи увод опису сукоба браће код Теодосија налази се ипак и код њега, али на другом, несумњиво мање подесном месту, где је реч о сукобу Стефанову са Стрезом (стр. 206). Ја ово истичем само као занимљив случај, не као пун доказ да је Доментијан прерадио Теодосија. Али, много већи број историјских вести код Теодосија него код Доментијана, пластичнији и живљи начин њихова приказивања и читав низ места где су истоврсна успоређивања много умеснија код Теодосија него код Доментијана натерали су ме на питање — да није Доментијан прерадио Теодосијев Живот Св. Саве? Његов опис живота Св. Симеуна сасвим је несамосталан, па би такав могао бити и Живот Св. Саве, који је прекасно написан (1253), а да би могао бити први. Даље, што је особито важно, Доментијан је агиограф сасвим по укусу XIII в., када је агиографска књижевност била у цвату, док је Теодосије у то доба морао бити у мањем угледу, пошто је одвише саопштавао из световног живота свога светитеља; то и он сам себи чешће пребацује. Било би сасвим схватљиво да се у оно доба прерађује и чисти Теодосијев Живот Св. Саве, док би

било сасвим загонетно незадовољство с Доментијановим и потреба прераде његова дела, које је по схватању оних времена савршено житије.

Док сам се ја први пут бавио овим истраживањима, онда се још није знало да је Теодосије прегледао увод Животу Св. Саве из Живота Св. Саве Освећенога, јер је то Розанов доказао тек 1911 г. (Розановъ С. П., а. с., стр. 136—84). Зато сам ја онда, наравно, нешто држао и до познатих речи у уводу Животу Св. Саве, где Теодосије вели да је позван да напише своје дело: „... азъ вашемоу повелѣнію вѣтъчѣскомоу покіннуѣ се, нынѣ хвалнамаго вѣсѣлаженнаго Савы житіе, ... въ повѣсть прѣдлагаю слышшштима . . .“ (стр. 2.). Сада то место као бар неки доказ отпада, јер је преписано, али остаје већ наговештено питање — да ли је Св. Сава могао бити без своје биографије све до Доментијанова дела, које је написано 1253 г.? Ми прилично поуздано знамо ток канонизације првих српских светитеља, нарочито из Теодосија (стр. 73) и Доментијана (стр. 190), па би по томе било готово немогуће веровати да би Св. Сава могао остати тако дуго, до 1253 г., без описа свога живота. Пошто је житије у уској вези са службом светитељу, то сам морао цело питање о Теодосијеву Животу Св. Саве довести у везу с питањем службе овоме светитељу, јер је она морала бити написана најкасније до годишњице преноса моћију Светог Саве, дакле до године 1238 или 1239.¹ Ту сам, међутим, наишао на велике тешкоће, које ни до данас нису савладане; наши би литургичари веома добро учинили, када би савесно проучили све литургичке саставе Св. Симеуну и Св. Сави и разјаснили њихову сврху и међусобне односе.

Постоји Теодосијева служба Св. Сави. Да ли истога Теодосија, који је написао и Живот Св. Саве? По познатим одломцима, којих је за сигуран суд сасвим мало, то се не сме поуздано рећи. Зато је о служби Св. Сави од Теодосија Новаковић и писао веома обазриво и много је жалио што није могао добити Каноне Св. Симеуну и Св. Сави, које је штампом издао Тимотеј Јовановић у Млецима 1776 г. (Starine, XI, 1879, стр. 159). С рукописном службом Св. Сави, коју је имао Иван

¹ Има и засебна служба преношењу моћију Св. Саве из Трнова у Милешево 1237, Гласник, 63, 1885, стр. 20—40 (Изд. Љ. Ковачевић).

Павловић, није се могао задовољити, али да је видео и штампане Каноне, не би с њима размрсио заплетено питање. Много смелије писао је о Теодосијевој служби Св. Сави Панта Срећковић у једној радњи од које је тешко ишта смушеније замислити: *Творјина Доментијана и Теодосија* (Споменик, XXXI, 1898, стр. 65—120). Чегу у њој нема?! Сам писац није знао шта хоће и није био начисто с тиме, на који ће начин извести своје магловите намере. Почео је с фантастичним генеалогима, али као да му је ипак главно било доказати — шта је *повјестъ*, а шта је *житије*? Теодосије му је типичан писац повести, а Доментијан састављач житија. Да би то доказао, вели, помоћи ће му Живот Св. Саве од Теодосија и „књига, моје библиотеке, коју сам добио у жупи Сиринићској, у Шари планини, у цркви св. Богородице у селу Драјчићима... Унутра у књизи има житије св. Саве и службе св. Сави и св. Симеону с похвалама. При крају књиге (нема последњи листови) црвеним мастилом написано: „*Теодосије недостотни поју те отъче Св. мѣни...*“ (стр. 72). Он је навео понешто из те службе, како би доказао да је писац заиста Теодосије и како би (на свој начин) утврдио да је он био савременик Св. Сави. Ја нисам никада мислио да је у том рукопису јасна одгонетка на сва питања о Теодосију, као што је држао Срећковић. Чак сам мишљења да је његов рукопис исти онај што га спомиње и Новаковић као власништво Ивана Павловића. Па ипак сам све и сва чинио како бих ушао у траг томе рукопису и видео, је ли могуће с њиме утврдити да је исти Теодосије писао Службу Св. Сави и његово Житије, и да ли у Служби има места која би јаче доказивала да му је био савременик него ли поједини одсеци и изрази у Животу Св. Саве и Похвали Св. Симеону и Св. Сави од Теодосија. Сви моји напори да нађем Срећковићев рукопис остали су узалудни. Зато је мој рад о Теодосију остао рукопис.

Ипак је нешто из њега продрло у јавност. Потакнут мојим истраживањима, бавио се с много љубави и разумевања истим проблемом и Матија Мурко, те се уверио да може примити главни резултат до кога сам ја онда доспео — да је Доментијан прегледао и прерадио Теодосија, а не обратно, како се дотле мислило (Murko M., *Geschichte der älteren süd-slawischen Litteraturen*, 1908, S. 158—60 и Исти, *Zur Kritik der*

Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen, 1911, S. 18); није никакво чудо што Мурко погрешно тврди, да је већ Срећковић изнео ову мисао, јер је писање Срећковићево толико збуњено да га није лако репродуцирати; но Срећковић то јамачно није тврдио, него је само желео доказати да је Теодосије био савременик Св. Сави; он је чак веровао да је Теодосије у стихирама своје Службе Св. Сави употребио Доментијана (стр. 107 и 109), али његов доказ је сасвим недовољан; Св. Сава је морао имати службу пре 1253 г., када је Доментијан писао.

Од то доба стоји цело питање о том ко је секундарни извор, Теодосије или Доментијан, за мене отворено.¹ Ја се никако не могу да одлучим и изађем пред јавност с опширним доказном грађом, док не уђем у траг споменутом Срећковићеву или Павловићеву рукопису. Ово дуго чекање није пријатно, али има и својих добрих страна, јер, ето, међутим је изашао Розанов са својом студијом о Теодосију, која је сигурно углавном промашена, али резултати изнесени у њеном уводу стоје; о целој расправи ја сам већ довољно опширно изнео своје мишљење (Летопис Матице Српске, 285, 1912, 104—6). Недавно је, опет, Станоје Станојевић изнео у малом прилогу веома занимљиву тезу о времену, када је живео и писао Теодосије (Станојевић С., Када је Теодосије писао живот

¹ Ово питање је веома важно, нарочито за историчаре, јер их има који секундарне изворе већ као такве одбијају. Такав је био Иларион Руварац. Он је чврсто веровао у тадашње схватање, да је Теодосије само прерадио Доментијана, па се зато на њ није толико обзирао колико би то Теодосије иначе заслуживао, јер да се „за првотни извор не може узети“ (Руварац И., Краљице и царице српске, Матица, III, 1868, стр. 314). Остали су историчари кудили Теодосија и — употребљавали га. Тако је чинио и опрезни Константин Јиречек, јер ипаче није могуће, пошто је у Доментијану много мање историјских вести. Јиречек, уосталом, није био без смисла за важност Теодосија, о ком је писао: „Lebhaft und klar stilisiert ist die mehr historische, aber stellenweise lyrisch angehauchte Biographie des Sava vom Mönch Theodosij; der aufmerksame Leser bemerkt jedoch bald, dass der Verfasser kein Zeitgenosse ist. Rozanov versetzt die Abfassung dieses Werkes in die Jahre 1322—1336.“ (Јиречек С., Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien, III, Denkschriften Wien. Akad., phil.-hist. Klasse, 58, 2, 1914, S. 66—7). По свом обичају, Јиречек није рекао своје мишљење о времену живота и рада Теодосијева, него је навео само Розанова, мада су његова извађања основана на тако лабавим доказима.

Св. Саве, Јужнословенски филолог, VII, 1928—9, стр. 201—4). Он је то учинио на основу онога места у Теодосијеву Животу Св. Саве, где овај приповеда како су Сава и Стефан долазили и надгледали градњу Жиче и како при томе Сава веште мајсторе, које је довео из грчке земље, „наоучававши по колико их оукрасити, тако и до дань сь въ истинноу вьсклн оукрасена цркви видит се,“ (стр. 98). Пошто је Жича страдала за време архиепископа Јакова (1286—92), то Станојевић мисли да је Теодосије морао написати горње речи пре 1292 г., јер да их не би могао рећи о обновљеној Жичи. То је одличан метод за датирање, много поузданији него ранији на основу „утисака“, случајних омашака и празног довијања. Мислим да смем рећи да је Станојевић доспео до уверења да је Теодосије раније живео него што се досад мислило и на основу савесне, свестране студије цитата у српским житијама, коју је недавно написао. Мени је мило што се тако, да најопрезније кажем, многе докази за моје мишљење о Теодосију, по ком је он несумњиво живео и писао у XIII в.

У његовим делима огледају се, дакле, јамачно схватања о српском друштву и држави XIII в. То је одговор на питање, постављено на крају прошлог одсека.

да критику не могу издржати. У примедби је Јиречек навео два места из Теодосија, којима је желео утврдити да је он био далеко од догађаја које описује. Он му пребацује што је заменио (стр. 126) Теодора Епирског с Теодором Ласкаром. То је тачно, погрешка је велика, али, рекао бих, да је Теодосије у њу упао из велике жеље да угледним сродством подигне углед Св. Саве. Још Јиречек пребацује Теодосију што говори (стр. 178) о великом Франку, који је владао Драчем, када се краљ Радослав са женом у њ склонио. То је било 1234 г., а Франци су завладали градом тек 1259 г. Овде је, мислим, погрешка Теодосијева још мања. Велики Франак, о коме он пише, могао је бити вођа плаћеника у Драчу, ком би авантире као она коју Теодосије описује сасвим приличиле. Знам да нисам Теодосија потпуно одбранио, али сам, можда, Јиречекова пребацивања бар ублажио. Још ово: Много је тежа погрешка што Теодосије (стр. 129) зове никејског патријарха, који је Србији признао автокефалност, Германом, место Манојлом, али то исто чини и Доментијан (стр. 219). У Светој Гори, удаљеној од великога света, такве су погрешке могуће и код савремених писаца; а можда су дотична места, цела или делом, и искварена, или су позније глосе преписивача; у једном рукопису Доментијана исправљено је Германово име у Манојлово.

III

Сврха Теодосијева рада и његово схватање фактора историјског развитка.

Теодосије није радо писао о земаљском друштву и његовој држави, јер му је мисао била за небом. Он вели на једном занимљивом месту у свом Животу Св. Саве, да је цело његово разлагање само „милоствивимъ и когочебивимъ доушамъ добро сказаніе, паче же скорѣ и оудобнѣ поутъ, и къ богоу доводѣн,“ (стр. 67). Зато су сва места у њему, где је говор о земаљском друштву, држави и владару нехотична, сва су једно нерадо удаљавање од главног предмета, због кога се он обично извињава речима: *аштѣ и дѣжимъ повѣстѣ* (стр. 105). Пошто су сва узгредна и забачена, то их није лако уочити. Нема у њима, наравно, ни трага од неког јасног система израђених погледа на друштво и државу. Нема у њима обично ни неке велике дубине посматрања. То су узгредне белешке и опажања, која су се писцу испод пера омакла, али су баш зато важна, јер нису ради никакве нарочите сврхе измењена. Да би преглед био лакши, ја ћу их разделити у три одсека, где ћу скупити Теодосијева схватања 1. о владару и владарској породици, јер њих Теодосије замишља на челу друштва и државе, 2. о држави и њеним органима и 3. о друштву и његовој подели и о тадашњем српском родољубљу.

Основа за право разумевање Теодосија, као и свих српских и уопште средњевековних историчара, јесте њихово уверење да је развој народа и држава последица борбе између Бога и ђавола. Бог изазива добра дела, а ђаво зла, која онда Бог кажњава. То схватање избија и са сваке готово стране Теодосијевих дела. Да наведем само најјача места: „*обаче еже бысть, бысть, и добръ бысть, за нѣ штъ бога бысть*“. (стр. 95). Још јаче: „*кожѣ оубо въсе се еже светымъ бываемо, без негоже ни дѣло ни слово свершашет се*“, (стр. 102). Још краће: „*въсе же штъ бога бываемо бываше*“. (стр. 103). Зло ствара ђаво, „*ниже зависти и ненависти и лъжи штъць*“, (стр. 79), који је завадио и Стефана и Вукана (усп. стр. 80). Ђаво је посејао јереси (стр. 147). Он је дигао угарског краља на Стефана Првовенчаног (стр. 152). Побунио је брата против брата: „*Ненавидѣн же штъ не прѣва добра врагъ чловѣкомъ, дѣволь, непокорствомъ*

вѣроуживѣ мѣншаго врата на старѣишаго, Владислава, глаголю, на благочестиваго Радослава краља въздвиже.“ (стр. 177). Бог кажњава зло (стр. 113), макар да ђаво људе на њ наводи. Људи су само средство у рукама Бога и ђавола, с надом да ће добро, које Бог хоће, на крају победити. Човек, сам собом, веома мало може. Теодосије одлично истиче ту мисао у једном говору Савину: „тѣмже ни вѣтъць мон, насадивши вѣкрою вѣсь, ни азъ, напашен оученіемъ, вѣкъ что, ни възраштан вѣсь богъ.“ (стр. 146—7). Све је у божијој руци. Ни светитељи, разуме се, не одлучују сами о себи, него Бог; то је једна од најважнијих особина целокупне агиографске књижевности. Теодосије се на једном месту као залетео и написао, како се Сава сам одлучио, али се брзо поправио: „изволи се светомоу, паче же богоу изволи се о нимъ,“ (стр. 126; успор.: „не вѣтрица се апостољскаго нами избраніа, еже яко вѣтъ бога въ сръдци нашихъ доухомъ свѣтымъ извѣштенно о тебѣ имамъ.“ стр. 127). Поред оваквог схватање немогуће је приказивање догађаја као једног низа разлога и последица, везаних психолошким или материјалним оправдањем. Догађајима управљају силе ван њих самих и ван људи, који их извршују. Ако се где и покуша психолошко оправдање, оно је нејасно и нетачно. За то је ванредно поучан пример с краја Теодосијева Живота Св. Саве, из одељка о преносу његових моћију из Трнова у Милешево. Цело питање преноса потакао је, по Теодосију, архијепископ Арсеније из црквених и родољубивих разлога (стр. 203), које је краљ потпуно схватио: „оукоризиоу во вѣтъ людѣи и поношніе и вѣтъ бога гнѣвъ на сѣбѣ непштиваше, дендеже въ тоужди странѣ светомоу и кромѣ людѣи сконхъ лежати.“ (стр. 205). Али је с пристанком бугарског цара Асена ишло веома тешко, јер је он одбијао да изда тако драго и велико благо, као што су биле моћи Св. Саве. Да би истакао што јаче тешкоће краља Владислава (које је по агиографским правилима морао имати), тврди Теодосије, да је краљ са својом жељом успео због мита, због царева сна и због свога доласка (стр. 205—7), макар да би — по његову схватању — сама заповест цару у сну била за то довољна. Гомилање разлога, које у агиографској књижевности није ретко, дошло је овде и од невештине психолошког оправдања, коме је Теодосије био због свог схватања историјског развоја сасвим невешт.

IV

Теодосијева схватања положаја владара и владарске породице у друштву и држави.

Ко би овлаш и невешто читао Теодосија, не би веровао колико је код њега важних и занимљивих места о положају владара и његове породице у друштву и држави. Ја их не могу овде изнети и обрадити сва, него само најзанимљивија и најзнаменитија, а остала ћу тек споменути. Владар мора бити, пре свега, од угледна рода: „подобно же казискати шть корѣни штьрасль, и сврѣштѣмъ и обѣмлимъ не шть трѣиѣ нъ шть лозы гроздѣ.“ (стр. 3). То је основа за идеалну слику владара, на којој је Теодосије сликао српске поглавице, нарочито Стефана Немању и Стефана Првовенчаног. Они носе све најважније црте идеализираних владарских ликова, примљене од Византинаца, који су их, опет, с много вештине прегледали из старе грчке књижевности. Тако су, највише у тенденциозним романима и улепшаним биографијама, с љубављу и уметношћу низане и слагане све лепе особине, којима су Грци и Оријенталци китили идеални владарски лик. Хришћанство је понешто у таквим ликовима изменило, много не. Тип је остао готово исти и дуго је одржаван због непрестаног угледања млађих на старије. Зато се треба добро чувати да се у свима од Теодосија наведеним цртама српских владара гледају збиљске особине Стефана Немање, Стефана Првовенчаног, Радослава и Владислава. Врло мали део тих црта су индивидуалне, све остале су позајмљене из богате византинске историјске и агиографске ризнице, где је као нарочита грана негована похвална карактеристика добрих владара и оштра лоших, обично туђих, или узурпатора, или јеретика.

Први Теодосијев суд о Стефану Немањи бејаше овај: „...моужь, благочестивь... и богобоязникъ, ништалюбникъ, много моужьства же коивѣдѣствомъ сѣа аште кто нѣ, и въскми благомы на земли въ добродѣнѣстѣхъ зѣлау гонѣоуе, паче же сиухъ добрымн правы, кезлобѣемъ и правдою, многостѣю и кротостѣю оукрашае се,“ ... (стр. 3.). Можда је хтео Теодосије истаћи само Немањину личну храброст и војводски дар, док је све остало из низа особина сваког идеално доброг владара (успор. стр. 36 и Извѣстѣя, XVI, 1, 1911, 189—90). У агиографској књижев-

ности долазе, наравно, на прво место увек хришћанске врлине владареве, како се види и из горњих речи, онда остале, па на крају опет хришћанске.

Карактеристике владара нису наметљиве код Теодосија, него веома дискретне, па се он ипак служио још дискретнијим средством за сликање владарских ликова — говорима и писмима, разуме се измишљеним. У том је развио особиту вештину, ослоњену на несумњиво висок књижевни таленат. Он пушта Саву да у свом великом писму оцу овако нацрта његов дотадашњи часни живот: „... въ земљномъ царствѣ апостольскыи подемъ се, земли людѣи сконхъ православіемъ просвѣтиахъ еси, и елкъы ереси прогнахъ, и храми ексевельскыи впровергахъ, цркви богу въздвиглахъ еси, равна же штьцоу сына и доухоу съпрѣстола чисти наоучилъ еси, страннолюбѣа же и ништепитанѣа и въса блага шже бога штьца любовию не прѣа съхранилъ еси.“ (стр. 34). У Немањину говору пред оставку пушта Теодосије, с много смисла за отмену дискретност, самога говорника да себе овако оцени: „въ ествѣ шть не прѣа мое житіе, како съ еами живхъ, шко кождо васъ шко сына въскрмыхъ, и шко брата възлюбихъ, и шко друга въспрѣихъ.“ (стр. 36). У опису заједничких подвига Немање и Саве највише полаже Теодосије на монашке напоре Немањине, а световне спомиње само ради успоређења (стр. 44). Сву своју вештину у сликању идеалног владара напрегао је Теодосије у опису смрти Немањине, где је написао једну дугу и врло лепу карактеристику, коју је скратио само страх пред дужењем причања: „въ земљном бо воинствѣ моужествомъ оудиванѣи яказа се, правдою же и екрою оукрашамъ, милостию и штедрштвами ништѣихъ оудобрамъ, въ царихъ апостола, апостольскыи еи люди свое наоучивъ и екрою просвѣтивъ, храми ексевельскыи впровергахъ, и цркви богу въздвиглахъ, ереси прогнахъ, и чистители въведъ, трыніе злочѣстѣа истрахъ, и лозоу благочѣстѣа екры насадивъ, царство и красныхъ мира шко оумети прѣвѣндѣвъ, крестоносно и нивератно Христоу послѣдовахъ, странѣи шть сконхъ и пришельцъ въ земли тоужди бога послошаніемъ бывъ, оученикъ и послошникии сыноу, и въ поуштыни съпостинику, молитвами и въздыханіемъ мълчалико и плачевно скончавъ житіе изви се, память доброю житѣа хотиштимъ шставиъ. колыкихъ похвалъ по кождо моужа сего добродѣтели, ныни не лѣт ми глаголати, оудлѣжет бо повѣсти ерѣме.“ (стр. 55).

Владар мора бити, како се јасно види из свих ових карактеристика, од угледна рода, добар војвода и храбар војник, чврст у вери, свими прав и милостив, особито заштитник сиротиње и нејаких. Док је жив, живи цркви, држави и народу, а кад умре моли се Богу и бори за њих. Веза се не кида. Сава моли Немању: „и веѣхъ насъ чедъ твоихъ о господи и по пльти рожденихъ ти, землю же нашу и цркви, ѡ ннхъже троудна се еси, не оставиши къ господоу въ светыныхъ си молитвахъ.“ (стр. 56). Зато Немања и жели почивати усред Срба (стр. 56), којих је ратнички и хришћански дух чврсто веровао да велики војвода Немања и његов син Сава језде као непобедими борци на челу српских пукова, видљиви онима који веру имају, а помагачи свима. Владарске дужности према држави и народу не престају, дакле, са смрћу, него се само измењују; Немања је на самрти прописао, или, тачније, прорекао Савине дужности према држави, које ће он место њега испунити. Целом свом народу дао је Немања на растанку, с пуно оправдана поноса, овај кратки савет: „иже ѡтѣ мене видѣсте и навѣкосте, сѣи теоритѣ.“ (стр. 37). Ја у овом савету не видим празне речи, него знамениту збиљу. Срби су, доиста, и покушавали везати све своје знамените традиције и крупне одлуке за Стефана Немању и Св. Саву, као Византинци за Константина Великога и Маџари за Стефана Светога. Ево поучних примера за то само из Теодосија: „на се бѡ и посла те богъ, шко дѡзъ помышляю, да не закончанаа ѡтѣцемъ прѣподобнымъ наю тобою испльнет се.“ (стр. 93; успор. стр. 91). Важност континуитета у развоју и вредност ваљаних традиција за њ није се могла паметније истаћи него на овај начин.

Теодосије је уопште све лепе традиције на два вешта начина препоручивао Србима — бранио их је као хришћанске врлине и приказивао као особине Стефана Немање и Св. Саве. То је одличан пут. Кад год говори о милом владару, он је неуморан у цртању његових добрих особина и честитости његових власти (н. пр. стр. 91, 138 и 175). Читав један политички систем о поступању мудра владара развио је Теодосије у знаменитој причи о Стрезу, где истиче, како је Стефан Првовенчани био према Стрезу предусретљив и великодушан, а кад се овај показао захавалан, како је покушао прво зло спречити и испочетка радио као светитељ, а тек онда као

човек (стр. 105 и д.). Ту је индиректна карактеристика Стефана Првовенчаног као примерног владара, али има и две директне, написане с много љубави: „се ко и прость властелинъ и еже къ мироу тѣчно Стефанъ познаваше се, множае паче къ богоу или чловекъмъ въ всякихъ благопохвалинъ окрѣташе се, въ коннѣстѣкъ искоусънъ и моужьствомъ оуделинъ, егдаже бо и на трапезѣ прѣдъсѣдѣше, тумъпани и гоуельми шко шемычан самодръжцемъ благорѣднѣхъ веселаше егдаже ли пакы на молитѣкъ или въ цркви емоу прѣдъстати, многымъ оумнаніемъ и громогласнымъ плачемъ земаю шкrapлаши, правдою же и истинною сѣтло оукрашень, любовню же ништїнѣхъ боголюбьць и зѣло изыштѣнъ, екъше же и много писаніемъ питатель, и симъ доволнѣк разоумнъ и хоудогъ сказатель.“ (стр. 121—2). Друга је врло кратка, но одлична: „Дивнъ же ш сѣхъ Стефанъ, и не толико багрѣкницю елико словесемъ разоумномъ сказаніемъ штѣ въскѣхъ похвалинъ и чьстѣнъ бывъ, . . .“ (стр. 125). Ученост бејаше, зна се, лична врлина Стефанова. То није битна особина идеалног владара, мада је свим идеалним владарским ликовима увек била добродошла. О краљу Радославу није имао Теодосије много добра рећи. Није га могао ни окитити уобичајеним атрибутима идеалног доброга владара, него је оставио о њему карактеристику, у којој је најважнија црта несумњиво индивидуална и тако вешто насликана да је необично много преписивана и извађана: „благочѣстивнъ ко Радославъ краљъ въ всемъ прѣкѣ благоухалнмъ и прѣизыштѣнъ сы, женопокорнъ же послѣди бывъ, штѣ (и)не бо и ерѣждѣнъ бысть оумомъ, властелнмъ же о несклаблннн оума его негодовавшнмъ, и штѣ ниго штѣстоуплвшнмъ, . . .“ (стр. 177). Ни краља Владислава није лако падало Теодосију окитити цртама идеалног владара због начина којим је дошао на престо, и он збиља није написао подужу повољну карактеристику овога краља, него га је само обасуо похвалама, док је приказивао његову љубав према великом стрицу, његово својско старање око преноса моћију Св. Саве и његову велику радост приликом самога преноса (стр. 179 и д.); Теодосије је чак веома вешто ублажио и пребацивање Владиславу због узимања престола с наговештењем да је таква божија воља, јер пушта краља Радослава да сам пре напуштања престола каже: „аштѣ штѣ бога истѣ вами (sc. властелнмъ) дѣкнстѣоуемо, коли господнъ да боудѣтъ.“ (стр. 177).

Осим целих карактеристика владара и истицања појединих њихових црта, има код Теодосија читав низ узредних бележака, по којима се види шта је он мислио о владарима. Ја ћу само најважније пробрати. Византински цар наређује свом патријарху шта има Сави учинити (стр. 127 и 130); само једном га моли (стр. 131); тако је моћна владарска власт. Али се и он може застидети пред црквеном поглавицом (стр. 130—1 и 156); Стефан чак слуша Саву као роб („рабъ шко“, стр. 138). То је владарев однос према цркви. По Теодосијеву схватању, дакле, има владар и у цркви моћ заповедања, ако црквена поглавица није личност као Св. Сава. Он се може на будућег архијепскопа и наљутити (стр. 128), ако му није тако близак као Сава Стефану. И иначе је, по Теодосију, владар врло моћан. Растко се боји да ће га отац на бегству ухватити и вратити, јер је моћан („моштиѣмоу соуштоу“, стр. 8). Зато и Рус монах, с којим Растко бега, жели коња, да би што пре и сигурније побегли (стр. 9). Гонитељи Расткови много су се Немање бојали (стр. 15) и очајавали, како ће му се вратити без сина (стр. 20). Но владара веже с поданицима осим страха и љубав. Када владара стигне какво зло, онда у њему учествује сав народ, као да су једна породица (стр. 10, 27 и 78); за Немањом су, на растанку, ипак највише плакали синови и властела (стр. 37—8). Дobar владар се у власти не поноси, ма како био моћан. Немања устаје с престола, када му донесу Савино писмо, и клања му се (стр. 35). Јер тако се дочекују мили и високи гости. Још с дубљом отменом понизношћу примао је Стефан Првовенчани миро и моћи очеве (стр. 78 и 83) и свога брата Саву и његова изасланика (стр. 92—3 и 125).

Но поред све хришћанске смирености, ипак Немања није могао да поднесе босоту Савину (стр. 42), јер је владар са свима својима свикао на господски живот, који се особито јасно огледа у скупоценим владарским поклонима (стр. 40 и 47). Немања се на растанку с влашћу овим речима сећа свог господског, владарског живота: „Доколно боуди миѣ съ ками кесѣла и радости, земаљнаго владичьства, въ коупѣ же и квиньства, пиште же и наслажденїа богатыхъ и трапезъ и ѡсакынхъ мира красныхъ насыштающоу се малолѣпныхъ, ...“ (стр. 37). Слика је, доиста, пластична. Владарски живот описује се као сасвим противан калуђерском, и кад је Немања на самрти лежао на

самој рогозини, сећа се Теодосије „иже иногда високъ бѣе и на златныхъ и меккихъ възлѣгахъ, яко единъ шть послѣднихъ и ништѣихъ на единомъ рогозинѣ лежаше моужь послѣдниха дѣхъ.“ (стр. 57); има један још јачи опис противности између владарског и калуђерског живота (стр. 95). Но, ако је владарев положај рђав, онда је владарски живот веома тежак. Тога се Теодосије, наравно, сећа описујући бедну судбину краља Радослава (стр. 178), коме се отео узвик, када је ступио у монаштво: „благословено воинство небеснаго цара, имже земаљнаго воинства и забисти, ненакисти же и смърти сководих се.“ Није само владарски живот тежак, када је рђав, него је увек пун могућности за грех. Теодосије пушта Немању да дивним речима каже, зашто иде из овога света: „... поустыню постигноу, идеже в сконхъ ми злѣихъ испытѣкъ оупразникъ се разоумѣю, и в нихъ попекоу се.“ (стр. 37).

Немања се при томе морао највише сећати начина како је дошао до власти и како се у њој утврдио. Али то Теодосије, разуме се, овде не спомиње, мада је на другом месту написао читав мали трактат о томе како се по реду долази на власт, који је започео речима: „не придобивѣ прѣстолю безаконїемъ...“ (стр. 132); легитимност наслеђивања престола истиче Теодосије и при крају Живота Светог Саве (стр. 216). То, доиста, није био Немањин случај, а ни већине његових наследника. Пошто је питање наследства било код српских владара уопште ванредно осетљиве природе, то није чудо што су по Теодосијевим делима посејана неколика места о начину наслеђивања престола. Мисао је свуда иста. Владар сам, наравно по божијој вољи и народној љубави, одређује свога наследника. Стефан Немања вели сасвим јасно и врло кратко сабору за свога сина Стефана: „егоже вамъ въ мѣсто себе поставимъ, богомъ и вашю любовию владичьствовати, ...“ (стр. 37). Немања учествује и при црквеном посвећењу и проглашењу Стефана за владара (стр. 38), а властела се клањају („и вѣскъмъ благоуднымъ поклонимъ се,“ ... стр. 39), ништа више. Теодосије се тога сећа и када спомиње сукоб између Стефана и Вукана, јер вели за Немању да је, пре замонашења, „прїемъ сына своего Стефана въ себе мѣсто владыкоу и самодръжца всенъ земли сръбьсконъ постави“, ... (стр. 79; усп. стр. 37 и 161). Владарева воља о наследству престола мора се поштовати, ма и не била по вољи вла-

стели, која су Вукана навађала и подбаđала против Стефана (стр. 97). Стефан Првовенчани није хтео одређивати себи наследника, него је то оставио Богу и брату Сави (стр. 161), али када га је Сава повратио у живот, он „старѣишаго сына его Радослава въ роукоу его приведе, и краливѣство дати томоу светын велитѣ. он же: азъ властію скѣптра, ты же молитвами благословеніе.“ (стр. 164). Пуна владарска власт предана је Радославу тек крунисањем (стр. 165—6). Владислава су, мисли Теодосије, навела властела да отме од брата власт „незаконнѣ и разбонничѣскы (стр. 178), али ипак га је стриц напокон признао „тако когомъ изволинна того соуднѣ, . . .“ (стр. 178). Ништа му друго није ни остајало, макар да је Владислављев долазак на престо противан тадашњем и владарском и црквеном схватању, које је Теодосију било веома добро познато. То се види из схеме о наслеђивању престола, коју је Теодосије насликао ванредно вештим и родољубивим начином на крају Живота Св. Саве. Он тамо пише, пун високог поноса што Србима само Немањини владају, „и никтоже инѣ иноколѣннѣ въ срьбѣиныхъ угоспеди се, тѣчю шѣ племена ихъ, шѣтѣцъ сыноу и сынѣ сыноу краљѣство прѣдаюште.“ (стр. 216). Схема је, зна се, овде још даље од стварности него што је то иначе код схема случај.

Владар је тако знаменита личност да и кад остави свет и уђе у монаштво, он ипак много задржи од свога ранијег високог положаја. То Теодосије, разуме се, никако не истиче, али несумњиво излази из његова разлагања да је тако доиста било. Немања већ у Ватопеду улази у ћелије које је Сава подигао, јер му не приличи у туђим седети (стр. 44). Одатле није била далеко мисао о српском манастиру, јер не подноси ни владару монаху свој манастир не имати (стр. 49). Тако је цели Немањин живот у туђем манастиру испуњен жељом да што пре подигне свој (стр. 50); Теодосије мисли да је добро да владар уопште што зажели, јер он то може и испунити (Доментијан, изд. Ђ. Даничића, стр. XVIII). Немања је заиста топло желео да у свом манастиру живи и умре (стр. 50), а кад га је добио, он га је, сав срећан, одмах изједначио с осталим владарским задужбинама (стр. 51). Све то византински цар налази потпуно у реду, јер владар друкчије не може поступати. (стр. 52). Када је Хиландар постао царска лавра, потчињен је Стефану да се о њему стара као и о свом кра-

љевству (стр. 54); ипак жели Немања почивати у својој отаџбини (стр. 56 и 69); Хиландар је јамачно добио своја велика права и свој високи углед због владара монаха и владарског сина монаха, јер владарство се — то излази сасвим јасно из Теодосија — не може никада сасвим сметнути и затајити, ма то владар и хтео.

Теодосије је имао, како се види, веома високо мишљење о владарском положају. То се осећа не само из саопштених и споменутих места, где је код њега говор о владару, него и из свих његових речи о владарским синовима, на које је падао велики део владарског угледа. Владарски син, Растко, ступа у јавни и државни живот већ с петнаестом годином: „*отъдѣкаше емоу рѣдителие странѣу нѣкою дръжавы свое, отъходити емоу отъ отца на поглаголаніе съ вельможами и съ благоудными юншами веселити се.*“ (стр. 5). Намењен му је, ето, господски живот, пун весеља и песме, али Растко „*скръпнословесныхъ же и вѣдныхъ нѣснн юношескааго желанія славолюбитихъ доушоу до конца невидѣ, . . .*“ (стр. 5). Томе су се и његови родитељи чудили (стр. 6), јер је, свакојако, обестан властeosки и принчевски живот у младости био правило.¹ По том истом схватању требао се Растко оженити већ у седамнаестој години, али он је омео ову намеру својих родитеља бегом (стр. 6), као и толики други млади светитељи. Њему се није свиђао цели живот владарског сина, пун буке и весеља, које Теодосије сваки час спомиње: Растко је дошао с гомилом властеле из своје области родитељима у госте, и то је био онда опет повод за весеље (стр. 6), а још већа је била част, када се с властелом упутио на лов, с кога ће побећи (стр. 10); па чак је и у Ватопеду било велико весеље, када је Растко пронађен (стр. 15). Теодосије уопште не може да замисли ниједан владарски или државни чин, који не би био

¹ Ићи у монахе и проводити монашки живот било је тада чудно и смешно. У једном од најстаријих српских записа то се веома живо и лепо описује, како још сирово и хришћанством недовољно прожето српско друштво није марило за монаштво: „И кси сѣмысленикъ лии подвизухъ се странѣнъ кѣти къ своему родителю и брати, принималъ досаждени и скорини и шѣа[чи] шѣлестании шд(ъ) зѣлахъ чл(о)в(к)къ, а шд(ъ) прага навасти и брани и пачи кѣхъ, нѣ азь та кса взимаю за или Х(ри)стѣво волинѣн [сло]во Д(а)в(и)дено : ико тѣкѣ ради порѣганъ кѣхъ в(ъ)сѣ д(ъ)нѣ ; и пакѣ : тѣждѣ кѣхъ знаимымъ монѣмъ, и странѣнъ с(м)нѣ матирѣ монѣ.“ Стојановић Љ., Стари српски записи и натписи, I, 1902, 7, стр. 4–5.

веселем праћен (стр. 37, 39, 125, 129, 137, 143, 150, 175, 181, 207, 214 и 216); он весеља осуђује само онда, када су спојена с нечовештвом, као Стрезова, који је, док се веселио, стрмоглављавао људе с високе стене у Вардар, с варварским церењем у грубој шали: „*бљуди да си кожоухъ не исквасишь,*“ (стр. 106). Смрт других била је његова радост. Српске властеоске забаве и шале нису биле тако дивљачке, али су ипак вређале танане осећаје отмене Расткове душе.

Владарски син остаје то и у монашкој раси. Ватопед се желео умилити Немањи својим предусретљивим држањем према његову сину: „*вѣгодіе творите ѡтцоу его*“ (стр. 22). Теодосије налази да је сасвим у реду што се Сава формално брани од таквих схватања, али се њима и користи, где му се да прилика; тако се он покорио, када му игуман Ватопеда није допустио оштро пустиножителство, јер би тиме пала на манастир велика одговорност због владарског сина (стр. 25; успор. стр. 31 и 32). Родитељи су слали Сави много злато „*іако сыноу царскоу*“ (стр. 27), јер је, по њихову мишљењу, он и као монах морао живети према своме пореклу (усп. стр. 33); чак се и Теодосије чуди, што Сава није пазио ни на свој род, ни на своју част, док се мучио око ослабљенога (стр. 98). Нарочито се високи владарски род не може затајити, јер до високих власти и части у цркви може многи доспети, али владарски су синови мало њих. Зато према њима свако има нарочитих обзира. Теодосије је пун примера за овакво схватање владарског положаја: Гонитељи Расткови хтели су га, када су га нашли, везати, али се ипак нису усудили, мада су, изгледа, имали (стр. 14—5 и 20) и одобрење за то: „*и кошахоу се іако гесподина своіго.*“ (стр. 13). Но у љутој срџби може се, ради владара, и владарском сину рећи оштрија реч (стр. 21). Сину владареву су, то Теодосије добро зна, сва врата широм отворена. Зато Ватопед и шаље Саву византинском цару (стр. 46) с важном молбом, коју му овај, наравно, не одриче; то не чини, чак ни онда, када му се молба учини превисока (стр. 130): Царска се не пориче и цару се не одриче. Када се угарски краљ био кренуо на Србе, и Сава му био упућен као посланик, он се, иако је био српски непријатељ, ипак одмах одлучио да Саву одлично прими: „*вѣ бо прѣдѣкъвѣкштенъ пришѣдѣшими моужіи іако приходи архіепнекопъ братъ іетъ краля сръвскаго.*“

(стр. 153). Глас великог господства, високог владарског порекла ишао је свуда пред Савом и на Истоку му је нарочито више он равноа путове него ли митрополитска част. Тако је александријски патријарх био очевидно под врло јаким утиском, када је чуо за Саву, „*јакo самoдржавна штѣца светинь сынъ бжствъ,*“ (стр. 188); а египатски султан, наравно, још више (стр. 192).

V

Теодосије о српској држави, њеном пространству, уређењу и сврси. Теодосије о српској властели и о саборима.

Теодосије је у својим схватањима владарева положаја сасвим зависан од византинских назора, па зато, сасвим по њима, док говори о држави, највише пише о владару. Према томе је код њега низ изјава о самој држави краћи него о владару и владарској породици. Држава и владар су врло често за Теодосија исто. Уз владара спомиње црквено и световно чиновништво и властелу (стр. 114), сви они заједно сачињавају, тако да кажем, неку политичку нацију. Где год се владар спомиње као заступник државе, чиновништво и властела су уза њ (стр. 116, 117 и 156); тако је, по Теодосијеву мишљењу, и у Угарској (стр. 156). Никада се, у таквим приликама, не пропушта споменути поред краља, чиновништва и властеле и високи клир, епископи (стр. 205). Сви остали сталежи су само „*прѣчи*“, други, ништа више.

О пространству Српских Земаља говори Теодосије веома чудно, готово невероватно, јер главну српску о^бласт, Рашу, и не спомиње. За њ је Стефан Немања владар „*всѣмъ срѣвскымъ земалямъ, еже глаголют се Дѣокантіа Далматіа Тракоуниа, къ востоку оубо Панрѣи приближающѣ се, къ западоу же римьсѣмъ властемъ прилежштемъ.*“ (стр. 3). Њега је толико била освојила мисао о просвећеном Истоку и о Западу, који треба просветити, да је он међу Српским Земљама највише спомињао најзападније. Те су биле, то нарочито истичем, и у тадашњем великом свету најбоље познате и власт над њима давала је, по Теодосијеву схватању, Немањиној части нарочити печат легитимитета. Зато он много говори о Српским Земљама као о Далмацији, као што чине и понеки византински писци; наши су истраживачи покушавали извући одатле

zaključak kao da je Teodosije iz zapadnih strana naših zemalja; ali to nije sigurno, čak nije ni verovatno. Pored Dalmacije on još obično spominje Duklju, jer je i ona u velikom svetu bila dovoljno poznata (str. 97, 166 i 181; Извѣстія, XVI, 1, 1911, 201). Za Српске Земље се још мало знало, па чак и српски митрополит био би готово исто што и непознати. Због тога је у далеким земљама ишао глас пред Савом да је он „Далматіе и Діѡклитіе архієпископъ“ (стр. 187), а за Далмацију су сви учени знали, већ због Св. Павла и Св. Тита, чијим је наследником Теодосије сматрао Св. Саву.

О правцу и природи државних граница не говори Теодосије ништа јасно. Где је то од његових сврха?! Приметио сам, као врло важно, само једно место о природи српских граница; рекао бих да је и оно мало прегледано, истина на другом месту и не ропски, из Стефана Првовенчаног. Теодосије хвали Стефана, како је победио Вукана и његове савезнике, који „съ стоудомъ къ своимъ възвращааху се, и страхомъ ѡдръжими къ тѣснѣнѣмъ мѣстѣмъ поѹти за собою ѡтѣ Стефана заведеаху.“ (стр. 80). Познато је да је Стефан то учинио својим латинским непријатељима да им отежа излазак и своје државе, у коју су лакомислено били дубоко упали. То значи да је на улазима и пролазима Српских Земља био читав низ утврђења редом, која су отежавала и улазак и излазак из њих. Иначе Теодосије спомине врло често границу као место докле владар иде (стр. 40, 83, 117, 136 и 159). Преко ње се прелази с много опасности, као што се уопште у туђој земљи треба чувати многих зала и путовати с писмом поглавице туђе области или пратњом, коју је он дао (стр. 12, 136, 171—2, 174 и 190). То је Теодосије све одлично приказао.

О државном уређењу има у Теодосију неколико мршавих вести. И те још нису довољно јасне. Он спомине уз Стефана његове „начелне“, високе или дворске, чиновнике, који су негодовали због велике владареве љубави према Стрезу (стр. 104). Осим њих наводи Теодосије „начелные его воеводы“ (стр. 109 и 113). То су војничке поглавице, који су и иначе имали власт у држави, јер их је Сава учио, како треба вршити власт с много човекољубивости. Најдужи списак српских државних чиновника исписао је Теодосије тамо где пушта Саву да држи говор о потреби узвишења Стефана на краљевску част.

Срби су се, вели, распространили и умножили „и мнози къ вась начелници и власти, ипаты же и боеводы, мнозы же и жоупаны маан же и ве(ли)ци.“ (стр. 142); у Похвали спомиње Теодосије још нејасније државне чиновнике (Извѣстія, XVI, 1, 1911, 204); сличне спомене у Службама нећу да наводим, јер не знам да ли је и која је Теодосијева. Све то није довољно одређено, него је мутно и неразговорно као, уосталом, и познато место из Константина Филозофа, где пише, ваљда, о дворским и државним чиновницима. Власти уживају велики углед и што су више, тим се нерадије код других гледају. Теодосије је знао, како су се Маџари противили узвишењу српског великог жупана за краља, али је он ову опозицију победио Савиним чудом (стр. 152—3). И Срби су стрепили од измене владарског наслова, да се не би реметио правни ред и изазивала божија срџба и туђе непријатељство. Но ипак су чезнули за краљевством, док се царством, како је познато, многи нису одушевљавали, пошто су мислили да виде од њега више штете но користи.

Теодосије није делио државне сврхе од црквених. Држава је за њ само помагачица цркви у њеној тежњи да својим вернима осигура небеско царство. Сава, по једном говору у Теодосију, овако утврђује сврхе рада својих сродника, владара и његове околине, дакле државе: „по пакты мы в господи сьрвднѣхъ молю, дѣлаомъ вѣща нашего, и хуже видѣсти, кѣроу истинноу, правдоу и соудъ, смѣреніе и кротость, любовь къ бжежнимъ, штедроты къ ништѣимъ, милость къ единокланымъ намъ сьзданіемъ, и единорвднымъ крѣштеніемъ, подъ властію камъ соштіхъ, глаголю, кѣдоуште шко и еамъ и тѣхъ истъ господъ на небесехъ, и шенновенїа лицоу икѣстѣ оу бога,“ ... (стр. 91). Такових места (често једно лепше од другога) има читав низ у Теодосију (најлепша: стр. 138 и 146). У свима се редовно истиче да је хумани и просветитељски рад у том правцу у духу Немањиних намера и напора. То је много вредило, и заиста је била срећа за српску државу што је Стефан Немања могао рећи, да је његов цели државни програм у томе, да његови наследници наставе како су од њега видели и научили да он ради (стр. 37; усп. стр. 93). Исти такав савет оставио је и Сава својим наследницима на престолу српске цркве и целом свештенству: „кожеждо вась моиухъ молю, вьса,

елика о божѣ прѣдахъ кама, и еса, шже шть мене слышасте и кидѣсте и присте и разоумѣсте, имже науѣчисте се, съхраненно боуди къскма кама твердо и нераздроушно, како собою никхъ пользе-ваши науѣчити, . . ." (стр. 180). У том је лежала огромна снага српске државне и просветне политике.

Држава је, по Теодосију, срећна онда, ако се приближи споменути идеалима. О том нема сумње, и он је неуморан у сликању среће Српских Земаља, особито духовне, о којој су сведочили чиста вера, многе цркве, добри закони и, нарочито, старање око бедних и потиштених (стр. 100, 177, 179 и 216—8). Но сасвим јасно избија из Теодосијевих дела да је он имао смисла и за друге врсте државног благостања, особито за знаменитост државног мира и сигурности државних граница. Он пушта Немању да на растанку са својом земљом ово каже: „и есен ш господи сънабѣхумъ житіе наше, и землю нашу нерасыпанноу противныхъ наитіемъ.“ (стр. 36). То је прва особина срећне земље, да је самостална, по српском схватању, тадашњем и ваздашњем. А несрећу државе Теодосије овако описује: „земля наша безаконни нашими шскерни се, и оубиена бысть крѣвни, и еъ пакнѣ иноплеминнымъ выпадохумъ, и брази наши подражаше ны, и нашу ненаквистию пеношнѣю и пороуганію кхумъ соуштимъ окрѣсть насъ.“ (стр. 81). Слика је особито тачна и пластична. Види се да Теодосије није био без смисла за праву државничку вештину. Но није ју хтео много истицати, мада је одлично знао колико се њоме помаже не само држави, него и цркви. Веома су, с тога гледишта, поучна она места из Теодосија, где он, као узгред, описује државничку вештину Савину, како је доспео до Хиландара (стр. 47), до архијепископства (стр. 126) и до српске автокефалне цркве (стр. 130); ово последње место високо надмаша вештином приказивања ранија. Исто тако је био Теодосије начисто с тиме да и поред одушевљења, и вештине, и издржљивости у раду ипак и за ширење и јачање православља добро долази власт, сила. Он пушта византинског цара да каже Сави: „тивѣ же ныши слово оуѣчнѣа съ властною съпреженно, еса оудокна бооу помагаюштоу ти боудоутъ.“ (стр. 127—8). То Сави, доиста, није требало двапут рећи. Јер, чим се вратио у Српске Земље из Никеје, он је, између осталог, прогнао све тврдоглаве јеретике из земље, с оправдањем: „достойно

не еъ коупъ съ виноградомъ коупникъ...“ (стр. 152). За то је, међутим, требала чврста и брза власт, какву је Сава и имао.

Када Теодосије говори о држави, то су онда, види се, владар, чиновништво и племство, црквено и световно. У свима државним и црквеним пословима одлучује сам владар или Сава, пошто му се та власт од владара препушта. Иначе владар не дели власт ни с ким. Његова околина може, истина, негодovati због поступака владаревих (као у случају Стрезову), али то је обично дворјанско негодовање, на које се владар не мора обзирати. Могу се властела и бунити, али то је против државног реда и владарских права. Такво је Теодосијево схватање. Он спомиње и описује српске саборе, али не као неке супарнике, чак ни као сараднике владареве, него као његов орган, у најбољем случају као саветодавно тело, чији савет владар, наравно, не мора примити. Владар, по Теодосију, сазива сабор ради веће свечаности својих знаменитих одлука, ради њихове што шире јавности и ради што јаче обавезе покораванња свих присутних. Први сабор, што га Теодосије описује, јесте онај који је сазвао Стефан Немања приликом свога силаска с престола: „И акии написоујут се штъ ннго повелѣниѣ, и исходеть по вѣсен власти дръжаве нго сѣзываете нпати и воєводы, тысоуштынкы и сѣтныкы и прочѣихъ благордныхъ, еъ коупѣ же и малыихъ съ великыми, благонарочит же дѣнь събранїю нарекише, и никомоуже моштно шетати повелѣваюште, яко великъ сѣкѣтъ хоштеть съставити.“ (стр. 36). То је јамачно био више чиновнички него сталешки збор, на који се, како Теодосије истиче, морало доћи. Он га зове „велики савет“ и пушта Немању да га ослови: „любимыи мон и богомъ дарованныи сынѣ,“ (стр. 37). Он хвали учеснике, да су му били „благопокорныи и кѣроу добрепослоушаныи“ (стр. 36). Он потпуно сам поставља свога наследника, „нгоже вамъ еъ мѣсто себе поставымы,“ (стр. 37), како се зна још против реда и обичаја. На ово су се, по Теодосију, чланови сабора само чудили (стр. 37), а када је Стефан Немања заједно са својим епископом потом благословио и утврдио Стефана за великог жупана, онда „и вѣсѣмъ благорднымъ поклонившии се, и штъ кога жневть емоу просите и глаголюште: многолѣтно коуде и коудеть.“ (стр. 39). То је цела сарадња позваних на сабор — поклонили су се и клицали многолетствије. Други је сабор код Теодо-

сија онај приликом завршетка Жиче и крунисања Стефанова. Тада је Сава замолио брата да са свима благороднима дође у Жичу: „и абѣ въть него повелѣнїа къ все власти дръжавы его послаають се, съзываютше ұпаты и воеводы, тьмоуштинны же и сътинны и малыхъ къ коупѣкъ съ великыми. светынн же архїепископъ въсе свое пакы епископы, игоуменн же и въсе црьковныя слоужителн съзываетъ,“ (стр. 141). Ово је још разговетнији чиновнички и свештенички савет, јер се нарочито истиче да су заповести ради доласка издане на „все власти дръжавы его.“ На сабору је главна личност Сава. Теодосије разлаже, како је он пред сабранима доказивао, како су многи међу њима постали начелници и власти, ипати и војводе, мали и велики жупани, те како не приличи да владар има исто име с њима, него треба да узме краљевски наслов. Одговор сабраних био би ово: „Въси же оуслышаше тако благо и съ волѣзнию по нухъ слово его, оумнаше се къ нимоу радостню п(о)клоннше се, и въть вога посланна те къ намъ и тако кожѣа глаголюшта в всемъ послоушанмъ, глаголаахоу.“ (стр. 143). То није био никакав политички важан, никакав сталешки моћан сабор, него византински покорни чиновнички састанак. Приликом постављања Радослава и доласка Владислава за краља, Теодосије уопште не спомиње саборе. То је, по његову мишљењу, могло бити и без њих. Још је, међутим, један сабор описан код Теодосија, онај што га је сазвао сам Сава у Жичу ради постављања свога наследника, Арсенија: „призвак же къ великоују архїепископью... благочестиваго Владислава краля и благородныхъ его великихъ..... и избравъ единогъ въть оученикъ своихъ, Арсениа... и... светыкы, дасть емоу власть въсоу,... и къ мѣсто свое архїепископа на своемъ богодарованикѣмъ прѣстолакъ посаждь оуткръждатъ.“ (стр. 180—1). Сабрани су очевидно само гледаоци; овде се не спомиње ни већ уобичајени поклон након сазивачеве самосталне одлуке. Државних сабора се код Теодосија више не спомиње; црквених има још неколико (стр. 57, 75—6, 93, 131, 144, 152 и 179); и бугарски цар има, по Теодосијеву мишљењу, као и српски краљ, свој савет. (стр. 204).¹

По учествовању на сабору, како га Теодосије описује, није власт племства била велика у држави. Оно би, по њему,

¹ Успор. Радојчић Н., О српским државним саборима за првих Немањина, *Šišićev Zbornik*, 1929, 481—7.

имало само утолико власти, уколико је у државној служби, јер су Теодосију и чиновници и племићи „благородни“; сами племићи су му „велможе“, али то ређе вели за Србе (стр. 175 и 192); властелу, с тим именом, спомиње Теодосије само трипут, и то на два места где говори о њеном самовољном мешању у државне послове, подбадање Вукана против Стефана (стр. 97) и Владислава против Радослава (177), и још на једном, где хвали Стефана да је био тако скроман као „прост властелин“ (стр. 121). Да ли је то случај? По Теодосијеву схватању главна је дужност властеле, као чиновника, да буду владару верни и покорни. Добри су такви и били. Он хвали непоколебиву верност гонитеља Расткових Немањи (стр. 15), коју је он свима благороднима на растанку радо и признао (стр. 36). Она је била толика да су и с Растком и с Немањом њихови најоданији пошли у Свету Гору (стр. 40 – 1), с дивним оправдањем према Немањи: *оу тебе въ констекъ земљаномъ прѣке просѣакше токою благонарочити быше миродръжителъ вѣхъмъ, глаголахоу, и нынѣ небесномуу с токою и мын консткоу(имъ) цароу силамъ, и ничто насъ отъ тебе разлоучитъ. и вси искоуснии иноци быше,*“ (стр. 41). Најкраће и најјасније утврдио је Стефан Немања дужности чиновника и властеле, када их је на растанку замолио: *„благпокоренѣмъ и крѣнѣмъ быти молимъ (sc. Стефану), яко миѣ самомоу быте,*“ (стр. 37). Теодосије није заборавио истаћи ни верност бугарске, Калојанове, властеле према њихову цару (стр. 104). Како потиче владар чиновништво и властелу на толико захтевану покорност и верност? На то Теодосије није остао дужан одговор — наградама и надом на њих, дакле сасвим човечанским, земаљским средствима. Немања је обећао вођи Расткових гонитеља, ако успе, да ће своје раније дарове умножити новима (стр. 11–2) и овај то није сметао с ума (стр. 13). Растку није било право да властела кваре његове намере, како би се тиме његову оцу умилели (стр. 18). Али се они на то не би обазирали, да их није преварио и замонашио се. Силом би га повратили родитељима. Јер то је Теодосију јасно — привлачност владарских награда за властелу врло је велика (стр. 125). Властела добивају свој цели углед, по Теодосију, преко владара, на кога опет они због своје оданости и услуга врше утицај. Јако је занимљиво оно место у Теодосију, где Растко моли

војводу својих гонитеља да га остави. Он то може, „аштѣ въсхоштинъ ты, любязни мои, безъ крамоли можши ми встакити, и господина шѣца моего, яко мѣштноу ти соуштоу, вѣкъ, можши шѣдѣ оукротити,“ (стр. 14). Али војвода се брани и од помисли такве: „кто исмѣ азѣ такокаа помыслити?“ (стр. 14). То је само скромност (можда и претерана жеља за наградом), јер излази из многобројних места код Теодосија, да је утицај оданог чиновништва и властеле на владара ипак велики. Они заједно са Стефаном моле Саву да остане (стр. 93—4), они иду на страну као владарски посланици (стр. 107 и 203—4), они су увек с владаром (стр. 151). Племићу се уопште много кроз прсте гледало, јер Теодосије вели за Стреза, „аштѣ и злооумьнѣ, нѣ благородьнѣ сы,“ (стр. 103). Разуме се, да је живот у изобиљу и весељу водио обести. И Теодосије је добро знао да су племићи обесни. Он веома лепо описује обест младе српске властеле, коју су они искалили на калуђерима у Ватопеду, када се Растко кришом склонио на ступ и тамо замонашио. Обилно су тукли калуђере, а Растко их је добро знао, када се бојао да их не побију, јер је и сам српски војвода гонитеља говорио, како би требало убити онога калуђера с којим је Растко побегао у Свету Гору (стр. 16—8); убијених калуђера није било али добро избијених и рањених јесте (стр. 21).

Цело српско друштво бејаше још сирово, јако далеко од идеала уљуђености, који је Сави лебдео пред очима. Он се мучио много и горко да српско друштво уљуди, особито владарску породицу и властелу. Ради тога је приносио и своју највећу жртву — занемаривао је, често на дуже времена, ради овога света онај. Па ипак није имао ни изблиза успех, какав би одговарао његовим напорима. Теодосије с невероватном отвореношћу повлачи, с много бола, ливију испод Живота Савина и ових његових најтежих напора с оваквим речима: „печаль и множайше скръби еже отъ братіе самодръжець и по плѣты соуродьныхъ, вьнегда вѣ ненавистехъ съмираше ихъ, предстояше, запрещаше, ходатаиствоваше, молѣшаше, яко нѣкъ бесплотень окрылѣшаше и еже вѣ любви пребывати имъ оутврѣждьше, а и мѣногаци отъ нихъ оскорбляимъ и непослушаемъ не отъстоупаше, но яко другъи Моуси или Самоуилъ всѣхъ теготы и прекословіа нося, не стоу-

жааше си, но и хо(у)лимъ о нихъ моляшеся." (Извѣстія, XVI, 1, 1911, 193). Ово не би написао ниједан други српски агиограф с оваквом отвореношћу и тачношћу. Сава је желео благ и смирен дух у својој породици, али он није био могућ, јер у оним сировим временима није била могућа династија која би живела само према просвећеном хришћанском идеалу о богоугодном животу. Властелу је било још теже нагло и из основа преобразити. Како је Сава мислио о племићкој силовитости и самовољности, то је Теодосије хтео рећи у Савиној сјајној поуци племству, пуној отменог човекољубља, којим племство сигурно није дисало (стр. 175 и д.; упореди Извѣстія, XVI, 1, 1911, 204). Властела су и против владара роптала, ако би кога са стране обасипао милостима, јер је то било на њихову штету (стр. 104). Они су се мешали и у попуњавање престола и изазивали буне (стр. 78 и д. и 177). Но најтеже је место против властеле, по Теодосијеву схватању, оно где он приповеда, како понеки окорели јеретици, очевидно племићи, нису хтели ни Саву послушати и одрећи се заблуда, него их је морао из земље прогнати (стр. 152).

Тако далеко могла су властела ићи у Српским Земљама само због својих високих ратничких способности и великих војних снага, на које су владари, и поред плаћеника, били упућени. Главни посао властеле био је рат. То излази сасвим јасно из Теодосија. Војевање је коњаничко, витешко (стр. 111, 113 и 155). Главно тадашње богатство је у коњима и у људима (стр. 105, 159 и 209). И Сава је, наравно, јахао (стр. 163), али у Светој гори није седао на коња све до очева доласка (стр. 31). Уопште је коњ важио као важно имање, и господски поклони су у коњима. Срби су, види се, рођени добри ратници. Чак се и Теодосију омакне успоређење из војничког живота (стр. 45). Он добро зна да се на храброг злоби (стр. 104). Зна, разуме се, да су се онда тврђаве градиле и дрветом (стр. 106). Налази да је сасвим разумљиво што се крсташи нису много бринули о туђим градовима (стр. 103). Теодосије није, дакле, био без смисла за разумевање војничких послова.

Сава је знао ратнички дух својих Срба и није га сатирао, него га је само желео довести у склад с правдом, када је, по Теодосију, учио своју властелу: „не без правды ваше кониство сѣдѣкванте," (стр. 113). Међусобне борбе као да се Србима

нису чиниле тако страшне, јер Теодосије увек истиче срамоту нападања с туђим народима. То се Србима чинило тешко понижење и велика неправда (стр. 80, 108 и 111). Несумњиво су особито властела осећала, да је ратовање са странцима, плаћеницима, за њихове интересе веома опасно. И право су имали, јер што је владар располагао с више плаћеника, био је мање упућен на властелу.

Коликогод су фрагментарне и не увек јасне Теодосијеве вести о властели, ипак се из њих види тежња државе да сузбије моћ и политички утицај властеле, које владар покушава начинити својим покорним чиновништвом. Цели утицај моћне личности Немањине и још више Савине, који се сасвим угледао у Исток и његове државне, црквене и друштвене установе, и морао је ићи у том правцу.

VI

Теодосије о саставу српскога друштва. Теодосијево схватање српског родољубља и односа Срба према осталим народима.

Теодосије је оставио мало сведочанстава о свом схватању српског друштва. И та би волели да су јаснија. За њ се српско друштво делило на чиновништво и властелу и на остале (стр. 88—9). Чиновништво и властела су главни део, па зато је Сава, по Теодосију, и истицао, да је грех тај друштвени јаз проширивати, јер је за све исти Бог на небу (стр. 91 и 93). Њему је подела на сталеже целог српскога друштва потпуно у крви. Зато спомиње као делове друштва владара, благородне (црквено и световно племство) и остале (стр. 115, 122, 125, 165, 174 и чешће). Још јаснији је јаз који цепа српско друштво, кад Теодосије говори о великим и малим (стр. 161 и 215), јер он ту не мисли на више и ниже племство, него на племство и остале. Реч народ је код Теодосија јако редак гост: Сава је говорио: „*сыннвоомъ его* (св. Стефана) и *къ всемоу народу*“ (стр. 163), а кад су његове моћи пренашане, пише Теодосије, „*изливаше же се (и) народъ и тѣ ксѣхъ стра (нѣ) видѣти и поклонити се,*“ (стр. 215). Ја бих рекао

да је Теодосију народ готово исто што и множина; занимљиво је како је он представљао распоред византинског друштва (стр. 129).

Веза између друштва и државе јесте родољубље. Теодосије веома често говори о пожртвовној љубави према отаџбини. Тешко је изабрати најјача и најлепша места, толико их има. Највише је морао Теодосије говорити о родољубљу, док је писао о унутрашњим борбама Св. Саве, кога је срце вукло на две стране — у пустињу и у отаџбину. Ванредно је лепо место, где Теодосије описује, како се Сава тешко одлучивао да се умеша у сукоб између Стефана Првовенчаног и Стреза. Па ипак се умешао, јер „къ скръки врата сръдцѣмъ ськолкѣноваши.“ (стр. 109) То га је, наравно, одвлачило од његових пустиножитељских намера, и Теодосије га пушта да у племенитој срџби каже: „васъ ради, ськоплемѣннѣхъ мн, ськтоую и сладкоую мнѣ поустыню оставихъ, и ничтоже вашихъ и доушь вашихъ прѣидохъ искати, яко рштити, вашихъ ради доушь и доушоу свою възненавидѣхъ,“ (стр. 142). То је врхунац пожртвовног родољубља. Нема сумње да Теодосије мишљаше, како је и Сава сам себи пребацивао повратак у свет (жешће него што је то чинио Димитрије Хоматијан) и у тешком духовном расцепу горко тражио оправдање за свој рад. И налазио га. Дивно је оно место у Теодосију, где Сава оправдава свој рад за народ познатим местом Светога Писма, да је он прави пастир, а не најамник, и да зато не може своје стадо напустити (стр. 146 и 153). Цело Савино родољубље иде за тим да свој још неуљуђени Запад изједначи с просвећеним Истоком, да своју отаџбину просвети и сваке напасти сачува. Зато је он своју земљу у свему добром изједначивао с Истоком (стр. 170 и 201). При томе није себе штедио, нити се на икакве напоре обзирао. Захвалност за такав Савин рад била је огромна и једнодушна, па је сама собом друге подстицала на родољубиве подвиге. Срби су одувек имали смисла за захвалност, заиста су умели бити захвални. Сјајан сведок о српској захвалности Св. Сави јесте Теодосије. Он пушта архијепископа Арсенија I да пред краљем Владиславом изређа родољубиве заслуге Св. Саве: „нже многы подвигы и бесчислѣныя трѣуды в сръвсѣцки земли подѣлѣша, како сню цръквами и краљевствомъ, архіѣпископомъ же и епископы и вьсѣми оустави и закони (православїа) оу-

краснѣи," (стр. 203). Краљу Владиславу опет меће у уста молитву, у којој је искрени вапај: „не ѡстаки своѣго си штъчьства, ѡ немже многыи подемгы и бесчислыныи трѡуды и колѣзныи подѣлаи еси", (стр. 206). Цели крај Теодосијева Живота Св. Саве јесте једна химна захвалности родољубивим напорима Стефана Немање и Св. Саве, којих је љубав према Србима тако велика, да их они ни после смрти нису напустили. Њихова љубав је смрт победила и Теодосије приповеда да су верни српски војници гледали Стефана Немању и Св. Саву на челу својих пукова: „ѡко многыиыи штъ конистьеныиыи глаголати: (видѣхѡмы) свѣтаго Сѣмѣна и свѣтаго Савѡу прѣдѣ... пакоу на кшныиыи шздѣшныиыи... многыиыи же прѡтѣкныиыи иже на штъчьство (нѣ) на срѣскоую землю подемгыиыи се молитвами къ боѡу посрамлѣни штъвратише, иѣкыиыи же и до конца низложѣше (и) оубѣише." (стр. 216—7; успор. Извѣстѣя, XVI, 1, 1911, 208—9).

По Теодосијеву схватању, уврстио је Бог тек овим и сличним чудима и Србе међу своје народе, себи миле. Нема сумње да се Србима раније пребацивало, од стране Грка највише, да су већ престала чуда из старог доба, којима је Бог старије народе одликовао, јер се Теодосије са страхом пита — да ли је, заиста, све старо боље од новог? (стр. 165 и 188). Одговорио је, наравно, да није, јер би иначе, по његову схватању, било Србима, као младом народу, немогуће стећи тадашњу част и углед. Зар се Срби нису могли удостојити божије милости да и они имају свога мироточца, као Солунци Св. Димитрија, и свога пустиножитеља, као Палестина Св. Саву Испосника? Углед народа зависио је онда много од множине његових светитеља и ванредности њихових чуда. Зато Теодосије неуморно истиче, како су тек Стефан Немања и Св. Сава својим богоугодним животом умилостивили Бога да излије напокон своју милост и на Србе, да би њом показао осталим народима да су и Срби његови „ѡкрныиыи ракы" (стр. 71). Срби су Нови хришћани, мисли Теодосије, па те треба прославити као Нови Израил (стр. 74). Теодосије је чак понегде непажљив, готово насртљив, па као да у Савиним молитвама прети Богу, док га моли да и међу Србима чини чуда преко својих угодника. Као да хоће да наговести, како је иначе вера међу њима у опасности, ако им Бог чудима не докаже да су и они његова деца (стр. 80, 82, 85—6, 90 и 100). Срби су „людѣ...

ноѣи" (стр. 100), па њих треба прославити, међу њима чуда чинити. Јер шта ће чуда и знаци божије милости вернима? Невернима и у вери неутврђеним треба их (стр. 139 и 163; успор. Извѣстия, XVI, 1, 1911, 200). Све у част српске отаџбине, да не буде постидна пред просвећеним хришћанским светом, чудима прослављеним, него да се с њиме изједначи. То је, мислио је Теодосије, ради страних. А сами Срби треба, по његову схватању, да преко милости божије, чудима показане, осете једнакост са старијим од себе народима, да сами себе не би запостављали, јер без вере у себе и без поноса нема никаква напретка. То је добро слутио Теодосије.

О Теодосијевим погледима на српско друштвено и државно уређење у XIII в. има, како се види, читав низ важних и занимљивих сведочанстава у његовим делима. Они, разуме се, нису само његови, него су то погледи и његових савременика, па су за нас тиме још важнији. Свога је личнога Теодосије, наравно, унео у њих, али су и та његова лична схватања тадашњег српског друштва и државе највише изграђена на општим, којих се нико не може отрести. Зато се Теодосијеви погледи на српско друштво и државу његова доба смеју сматрати просечним, наравно међу угледнијим и образованијим Србима, међу које је и он спадао. А историјско знање се ничим тако обилно и поуздано не богати као истраживањем таквих савремених погледа на друштво и државу, који се приказују. Само што вернијом реконструкцијом савремених схватања могуће је уживети се у развојне промене, што је главна сврха сваког научног историјског рада.

RÉSUMÉ.

Théodose et ses idées sur les institutions sociales et politiques de la Serbie.

Les vies des saints constituent la partie la plus importante et la plus renommée de la littérature médiévale serbe. Puisque la plupart des saints serbes étaient des princes et des métropolitains, c'est-à-dire des personnages qui ont joué un rôle très important aussi dans le développement politique de la Serbie, ces vies, naturellement, deviennent des sources historiques du premier ordre.

Pendant bien du temps la science historique n'était point du tout à la hauteur de faire un bon emploi des ouvrages hagiographiques dans la reconstruction scientifique du passé. Au contraire, on était d'avis que, d'un bout à l'autre, telles sources historiques sont à peu près sans intérêt. Il est vrai qu'à un seul point de vue, au point de vue de l'histoire politique, pour la plupart d'entre elles ces objections peuvent être justes. Mais depuis que les recherches juridiques, économiques et sociales ont été incorporées dans l'histoire scientifique, les oeuvres hagiographiques sont de plus en plus estimées comme matière historique de première importance. C'est surtout le P. Hipolyte Delehaye qui, dans ces excellents traités, nous a enseigné comment les mettre à profit de l'historiographie scientifique en les dépouillant consciencieusement. Ces traités peuvent servir de guides éprouvés dans les études des vies des saints, toujours en tenant compte que celles-ci n'ont pas été écrites dans le but de l'emploi historique, mais dans celui de l'éducation morale des contemporains. La littérature hagiographique est aujourd'hui

une source non seulement inépuisable, mais, dépouillée avec critique, presque indispensable, spécialement pour mettre en plein jour le développement intérieur de la société et des États; c'est par là qu'elle a beaucoup contribué à ce que quelques-unes de nos connaissances ont été enrichies et quelquefois corrigées. Malheureusement, jusqu'à présent, les vies des saints serbes n'ont pas été dépouillées à cause de leur valeur historique, car on n'y voyait autre chose que des monuments littéraires. On les a étudiées presque exclusivement dans le but d'établir leur valeur littéraire — lequel de ces ouvrages a le plus de mérite, lequel le moins. C'est pourquoi, jusqu'à présent, ces traités sur l'hagiographie serbe n'intéressent l'historien que très peu. Celui-ci sera obligé de se livrer lui-même à la recherche des notices historiques, contenues dans ces textes bien qu'elles y soient quelquefois difficiles à démêler. L'historien devra examiner lui-même les idées que les hagiographes serbes se font sur la société et sur l'Etat de leur temps. A cet effet nous avons taché d'examiner dans le présent traité Théodose, l'auteur d'une Vie de saint Sabbas (Sava), d'un Louange de saint Syméon-Némania et de saint Sabbas et d'une Messe consacrée à l'un d'eux ou à tous les deux, tout cela des ouvrages qui ne sont pas encore suffisamment évalués. En tout cas il est certain que Théodose est l'auteur dont le récit est le plus vif et dont la description est la plus plastique de tous les auteurs serbes du moyen âge. C'est qu'il est un excellent écrivain, un historiographe très attentif, un esprit très éveillé.

Quant à la date de la vie et à l'appréciation de l'oeuvre de Théodose, les opinions sont partagées, cependant elles sont toutes portées à croire que l'auteur a vécu au XIIIème siècle et non pas au XVIIIème, comme on l'a supposé autrefois; de même on est tout prêt à concéder qu'il a le mieux réussi à mettre d'accord le devoir d'un bon hagiographe avec celui d'un sage historiographe.

Au chapitre II du présent traité nous avons examiné au long toute la littérature sur Théodose et soumis à l'examen les très différentes opinions sur cet illustre auteur. A cet endroit il importe de prouver qu'il a vécu en effet au XIIIème

siècle; si cela correspond à la vérité, il s'en suit que ses idées se rapportent à la société et à l'Etat serbes de la même époque.

Théodose n'a pas écrit ses ouvrages pour porter un jugement sur la société et sur l'Etat serbes de son temps mais, comme d'ailleurs tous les hagiographes, pour indiquer à la chrétienté orthodoxe le chemin du salut. Son regard est fixé continuellement sur les choses de l'autre monde et tout ce qui se rapporte à ce monde-ci ne lui paraît qu'un éloignement superflu du sujet principal. C'est pourquoi il n'omet jamais de s'excuser toutes les fois qu'il se trouve obligé de parler d'événements mondains. Tous les passages de ce genre, si étrangers à son récit, s'y sont glissés par hasard; parfois très dérobés, toujours très intéressants, ils sont de haute importance, car Théodose ne les a pas écrits dans un de ces desseins particuliers qui finissent par fausser les faits.

Les idées que Théodose a sur le monde et la vie sont celles d'un hagiographe typique. Pour lui comme pour eux tous, l'évolution du genre humain est une conséquence de la lutte éternelle entre Dieu qui veut le bien, et le diable qui sème le mal. Le bien, finalement, doit remporter la victoire.

Chez lui, pas d'argument d'ordre psychologique et matériel pour motiver les événements. Ne sachant pas classer les motifs, Théodose les accumule, semblable en cela à tous ses confrères. Son récit est donc très intéressant, en tant qu'il nous expose sa riche matière, mais comme conteur il laisse beaucoup à désirer; cependant il a un sens très développé pour le dessein plastique des détails.

Pour mettre en relief les idées de Théodose sur la société et sur l'Etat serbes de son temps, nous avons, dans le présent traité, tâché d'exposer ses opinions sur le prince régnant et sa famille comme le sommet de la société, ensuite, ce qu'il a pensé de l'Etat, de la noblesse et des assemblées et, finalement, comment il se représentait la société serbe, liée à l'Etat par son patriotisme.

Le prince, selon Théodose, doit être noble de naissance; il doit posséder toutes les qualités du prince idéal des anciens Grecs, du type donc qui a passé de ceux-ci aux Byzantins, maîtres du moine Théodose. Dans ces belles caractéristiques des princes serbes il y a quand-même bien peu d'individuel

quoique p. ex. l'auteur n'oublie pas d'insister sur la haute valeur personnelle d'Etienne Némania et sur son génie stratégique. De même il est juste qu'Etienne Prvoventchani (le Premier couronné) se distinguait par son érudition. La caractéristique du roi Radoslave est parfaitement individuelle, écrite avec une franchise et sympathie peu communes, pour ce qui concerne le jeune roi qui, jusqu'à son mariage, avait été très sage, mais plus tard, sous l'influence de sa femme, a perdu le bon sens et bientôt encore l'affection de la noblesse.

Il faut insister particulièrement sur le fait que Théodose caractérisait de manière directe ou indirecte (par des allocutions ou des lettres, feintes, bien entendu). Plus un prince serbe se rapproche du type idéalisé d'Etienne Némania, plus Théodose l'estime, car Etienne Némania fut pour les Serbes à peu près tout ce que fut Constantin le Grand pour les Byzantins; tout ce qu'il y avait de bon, assurait-on, provenait de lui. En outre, d'après Théodose, le prince serbe est très puissant. La noblesse lui est entièrement dévouée, s'il le mérite et s'il la comble de dons. Sa vie est celle d'un grand seigneur, joyeuse et belle. Il désigne lui-même son successeur. Et lors même qu'il quitte le monde et se fait moine, le prince joue, toujours encore et malgré lui, d'une position sociale exceptionnelle. De sa haute considération profite toute sa famille. Ainsi saint Sabbas est plus honoré, surtout à l'Est, en sa qualité de fils de souverain qu'en celle de métropolitaine de Serbie.

L'Etat, suivant Théodose, se compose du souverain, des fonctionnaires et de la noblesse, hiérarchique aussi bien que laïque. Théodose ne fixe pas les frontières de l'Etat, mais, en parlant de la Serbie, il appuie sur les provinces de l'Ouest, les plus connues à l'étranger; au territoire serbe il donne le nom de Dalmatie. L'art d'assurer les frontières ne lui était pas étranger. Il insiste qu'il y faut de la précaution quand on se porte hors de son Etat. Quant aux fonctionnaires de l'Etat, il nous fournit, en comparaison des autres hagiographes, beaucoup de notices, mais c'est quand même bien peu. Il va sans dire que les fonctions et les charges sont réservées à la noblesse. Les buts de leur activité sont ou devraient être, selon Théodose, ceux des fonctionnaires de l'Eglise. L'Etat et l'Eglise

ont donc les mêmes buts et, plus ceux de l'Eglise se réalisent, plus l'Etat prospère. Mais l'Eglise, réduite à elle-même, est impuissante sans l'aide du pouvoir temporel, c'est ce que les Byzantins ont enseigné à saint Sabbas. Le souverain ne partage pas le pouvoir avec l'assemblée. Il y convoque les membres de sa famille, les fonctionnaires et la noblesse, pour leur faire part de ses décisions ou, tout au plus, pour leur demander leur avis dont il peu tenir compte ou non. L'assemblée prend connaissance des décisions du prince et les met à exécution, c'est là son devoir essentiel. La meilleure noblesse est celle qui obéit. Sa puissance consiste dans sa position sociale et dans sa force armée. La société serbe est encore grossière et saint Sabbas s'est donné de la peine pour l'annoblir, pour introduire les moeurs douces de l'Est civilisé dans l'Ouest barbare. Il n'a réussi qu'en parti dans ses efforts — Théodose le sait bien — mais il a fait autant que possible. Les Serbes sont nés pour combattre et saint Sabbas n'a même pas taché de supprimer cette qualité en exigeant seulement que ce fût toujours pour la justice qu'ils allassent à la guerre. La noblesse est libérale et très riche, surtout en chevaux et en armes. Le prince la comble de dons et lui donne souvent des fêtes. Après chaque affaire publique importante une fête a lieu.

La société se compose du souverain, de la noblesse hiérarchique et laïque et du „reste“. Ce reste, c'est naturellement le peuple.

D'après le témoignage de Théodose, les Serbes aiment leur patrie, à preuve le sacrifice de saint Sabbas qui a quitté la vie contemplative au désert et risqué le salut de son âme — ainsi craignait-il au moins — pour secourir sa patrie en danger. Et la mort elle-même ne peut briser ces liens d'amour entre le prince et son pays. Saint Syméon-Némania et saint Sabbas aident leur peuple après leur mort, non seulement en priant pour lui, mais aussi, comme les soldats croyants l'assuraient, en chevauchant à la tête des régiments serbes pour combattre les ennemis. Ils sont les premiers grands thaumaturges serbes et c'est par leurs miracles, soutenait-on, que Dieu avait voulu montrer que leur peuple lui était cher. Alors seulement, quant ils ont eu leurs grands saints, les Serbes se sont mis à côté des nations plus anciennes leurs voisines, particulièrement des Grecs dont les

grands saints nationaux, saint Démétrius et saint Sabbas l'Ascète nous rappellent les deux saints serbes, saint Syméon-Némania et saint Sabbas.

Les idées de Théodose sur la société et sur l'Etat serbes, ainsi dégagées de ses ouvrages, constituent une excellente ressource pour compléter nos connaissances sur l'état de la Serbie au XIIIème siècle. Il nous semble indispensable qu'on se mette à dépouiller de la même manière les autres hagiographes serbes.

